

*“Quan una dona entra en la política, la política canvia la dona
quan moltes dones entren en la política, canvia la política.”*
Michelle Bachellet

ÍNDIX

1.	EL DRET A LA IGUALTAT I EL DRET LA NO DISCRIMINACIÓ	11
1.1.	Noció general del dret a la igualtat i la no discriminació	11
1.1.1.	Les tres dimensions del dret a la igualtat	12
1.1.2.	Manifestacions del dret a la igualtat.....	13
1.1.3.	La prohibició de la discriminació.....	14
1.2.	El dret fonamental a no ser discriminat per raó de sexe.....	17
1.3.	Jurisprudència del Tribunal Constitucional	22
1.3.1.	Críteris interpretatius.....	23
1.3.2.	Sentències que segueixen el fil interpretatiu del Tribunal Constitucional...	24
1.4.	Regulació Normativa	26
2.	ELS DRETS DE PARTICIPACIÓ POLÍTICA	29
2.1.	Fonament	29
2.2.	Les diferents formes de participació.....	29
2.3.	El dret a la participació política.....	32
2.3.3.	L'expressió dels drets de participació. Els partits polítics	34
2.3.4.	Altres formes de participació.....	35
2.3.5.	El dret electoral.....	36
3.	GÈNERE I PARTICIPACIÓ POLÍTICA	39
3.1.	La participació política de la dona.....	39
3.1.1.	Des del punt de vista històric de l'estat espanyol.....	39
3.1.2.	Des del punt de vista del dret comparat.....	45
3.2.	La composició equilibrada en les candidatures	47
3.2.1	Fonament. La paritat.....	49
3.2.2.	La paritat en el dret europeu.....	50
3.2.3.	La paritat i la reforma de la LOREG.....	55
4.	CONCLUSIONS	63
5.	FONTS D'INFORMACIÓ	67
5.1.	Bibliografia	67
5.2.	Jurisprudència	69
5.3.	Legislació.....	70

ABREVIATURES UTILITZADES

Art: Article

ANME: Associació Nacional de Dones Espanyoles

CE: Constitució Espanyola de 1978

CEDH: Conveni Europeu de Drets Humans

CDFUE: Carta de Drets Fonamentals de la Unió Europea

DDFF: Drets Fonamentals

DDHH: Drets Humans

DUDH: Declaració Universal de Drets Humans

IU: Izquierda Unida

LO: Llei Orgànica

LOI: Llei Orgànica 3/2007 de 22 de març per la Igualtat entre dones i homes

LORDA: Llei Orgànica 1/2002 reguladora del dret d'associació

LORDR: Llei Orgànica 19/1983 reguladora del dret de reunió

LOREG: Llei Orgànica 5/1985 de Règim Electoral General

PIDCP: Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics

PP: Partit Popular

PSOE: Partit Socialista Obrer Espanyol

RD: Reial Decret

STC: Sentència Tribunal Constitucional

TC: Tribunal Constitucional

TCE: Tractat de la Comunitat Europea

TI: Tractat Internacional

TJUE: Tribunal de Justícia de la Unió Europea

UE: Unió Europea

INTRODUCCIÓ

Clara Campoamor Rodríguez va ser una de les lluitadores gràcies a les quals es va aconseguir l'any 1931 el dret a sufragi femení a l'estat espanyol. L'any 1910, Clara tenia vint-i-dos anys, la meua edat, i tot i que des de ben petita va haver de deixar els seus estudis primaris, va aconseguir una plaça com a funcionaria de segon grau al Cos de Correus i Telègrafs del Ministeri de Governació. En aquell temps, Clara Campoamor no hauria imaginat mai què podríem estar fent les noies d'avui dia amb vint-i-dos anys. En aquell temps, no li hauria passat pel cap que amb vint-i-dos anys una noia es pogués graduar en la carrera de Dret i encara menys li hauria passat pel cap que gràcies a ella algú realitzaria aquest treball de fi de Grau.

Si bé és cert que mai m'he involucrat en política perquè considero que has de tenir molt clar que els teus ideals s'adhereixen als d'un partit per afiliar-te, sempre he considerat que es tracta d'una branca molt important de la societat. L'objectiu del meu treball és centrar-me en el dret a la igualtat i els drets de participació política des de la perspectiva de gènere. Es considera perspectiva de gènere tots aquells mètodes destinats a l'estudi de construccions culturals i socials pròpies per als homes i les dones. La perspectiva de gènere suposa l'existència d'una distribució desigual dels poders entre gèneres en totes les classes socials. Abans d'entrar a valorar la perspectiva de gènere en àmbit de participació, no he volgut fer el treball sense contextualitzar el dret a la igualtat per tal que opineu si actualment es produeix una materialització del concepte d'igualtat i sense fer-vos un tast de les diferents formes de participació ciutadana de les que disposem els ciutadans espanyols.

En relació amb el marc temporal del meu estudi, em situaré a l'any 1931, quan es va reconèixer per primer cop el dret de vot a les dones a l'estat espanyol, i continuaré fins l'actualitat per veure com podem trobar un Parlament format per dones i homes. En aquest treball analitzaré, des del punt de vista del nostre ordenament jurídic, com es reconeix el dret a la igualtat entre dones i homes i com aquest reconeixement afecta als drets de participació política.

En un primer moment em vaig plantejar fer una anàlisi jurídica exclusivament de la situació actual en relació amb els drets de participació política però, conforme anava llegint informació per organitzar el treball m'adonava de l'important que ha estat el procés històric per aconseguir el reconeixement d'aquests drets. Resumir gairebé 100 anys d'història ha estat un repte que m'ha portat a haver d'escurçar força els fets que incloïa i haver de seleccionar els esdeveniments que volia explicar en el treball.

El primer apartat té com a objectiu introduir-nos en la matèria dels drets fonamentals i contextualitzar el dret a la igualtat i la no discriminació. Per fer-ho, analitzo l'estructura d'aquest dret en la Constitució Espanyola de 1978 i, al mateix temps, cerco els seus fonaments en àmbit internacional. Per acabar aquest punt faig una breu referència sobre la interpretació del Tribunal Constitucional envers aquest dret. En aquest sentit, Considero que per entendre el concepte d'igualtat és important veure com es regula dintre de la Constitució espanyola tenint en compte el seu rang de dret fonamental i, al mateix temps, també considero important veure com el Tribunal Constitucional ha anat perfilant el seu contingut. Per una altra banda, hem de ser conscients de que Espanya no és un país aïllat de la resta del món i ha estat influenciat pel dret internacional i comparat, en aquest sentit, no podem entendre el dret a la igualtat a l'estat espanyol si no descobrim quin ha estat el seu context a nivell internacional.

El segon capítol del treball es centra en l'estudi dels drets de participació política i hi analitzo les diferents formes de participació ciutadana d'àmbit polític, l'accés als càrrecs públics i la figura dels partits com a expressió del pluralisme polític de la societat. Per entendre el sistema espanyol, ens interessa veure com es configura una democràcia participativa i quins són els diferents mecanismes de participació dels que disposem els ciutadans.

El tercer punt del meu estudi es centra en examinar com es materialitza el reconeixement del dret a la igualtat de les dones en relació amb els drets de participació política. En aquest capítol analitzo l'evolució dels drets de participació política en l'estat espanyol i, al mateix temps, faig una referència a la situació en àmbit internacional.

Un cop situats, m'he endinsat en la paritat electoral i he estudiat el contingut de la reforma de la Llei Orgànica de Règim Electoral General.

Per finalitzar, he realitzat un seguit de conclusions i valoracions sobre els diferents aspectes que he descobert al llarg d'aquest estudi i he recopilat un apartat de bibliografia on podreu trobar les fonts que he emprat.

Respecte a les fonts emprades per realitzar el treball, que es poden consultar a l'apartat de bibliografia, destaquen els llibres relatius a la branca del Dret Constitucional, especialment els referents als drets fonamentals i indirectament els referents a la Sociologia del Dret. També he consultat bibliografia d'àmbit històric pel que fa al reconeixement del dret de sufragi i he cercat en la base de dades pertinent les sentències del Tribunal Constitucional que han marcat un abans i un després en la matèria objecte del meu estudi.

Avui dia encara hi ha qui es pregunta si el fet de ser home o dona ha de ser una condició determinant que justifiqui la representació equilibrada a nivell polític. Si ens remetem a les xifres que mostren el nivell participació política de les dones al llarg dels anys observem com era totalment necessari posar en marxa mesures per tal d'afavorir l'increment de la participació de la dona. En aquest sentit, el més problemàtic ha estat determinar quines són les mesures més encertades per aconseguir-ho.

Les mesures que han establert els partits polítics per promoure la participació de la dona al llarg dels anys han estat molt diverses; des de crear branques femenines per promoure la militància, establir un servei de guarderies per quan es portin a terme reunions del partit, distribuir els alts càrrecs del partit entre homes i dones etc. Les mesures més importants però han estat el sistema de quotes i la composició equilibrada de les llistes, la seva diferenciació consisteix en el plus de garantia que aporta la composició equilibrada de llistes al establir unes determinades franges per determinar la proporció de cada gènere.

Actualment la paritat no és una opció, és un dret. Actualment considerem la paritat com una forma d'expressió, de respecte, és reconèixer que tenim les mateixes oportunitats i que les podem fer valdre. La paritat no és una meta, és un camí, un camí cap a la igualtat en l'àmbit de la participació política. Una vegada s'hagi aconseguit fer entendre que no hi ha discriminació implícita o explícita entre homes i dones el normal serà que la relació d'uns i altres en les llistes sigui similar, no perquè s'imposi, sinó perquè així està conformada la societat. La conscienciació dels ciutadans i el canvi social són mesures costoses però una gran inversió a llarg termini.

Tot i que el temps ha estat un handicap força important si tenim en compte que hem de compaginar l'estudi, amb les pràctiques de la carrera, el Treball de fi de Grau i la vida personal, he descobert que es tracta d'una matèria molt interessant de la que n'he volgut treure el màxim profit i que m'agradaria continuar analitzant amb més precisió i temps en un futur.

Abans de finalitzar aquesta introducció, m'agradaria fer un agraïment a totes aquelles dones que han lluitat i lluiten per aconseguir que cada dia la igualtat entre dones i homes estigui més prop de ser una realitat. Gràcies també a la meva tutora, Neus Oliveras Jané, per haver-me orientat en l'estructura i el contingut d'aquest treball.

1. EL DRET A LA IGUALTAT I EL DRET LA NO DISCRIMINACIÓ

En aquest primer apartat s'inicia la perspectiva jurídica en els estudis de gènere¹ que té com a objectiu analitzar la consecució de la igualtat entre dones i homes. Per fer-ho, m'introduiré en la matèria dels drets fonamentals, en concret, en l'àmbit del dret a la igualtat i la no discriminació; realitzaré un anàlisi de l'estructura d'aquest dret fonamental en la Constitució Espanyola de 1978 (d'ara en endavant CE) i, al mateix temps, cercaré els seus fonaments en àmbit internacional, el seu contingut segons la interpretació del Tribunal Constitucional i el seu desplegament normatiu.

1.1. NOCIÓ GENERAL DEL DRET A LA IGUALTAT I EL DRET A LA NO DISCRIMINACIÓ

Els drets fonamentals són aquells drets humans garantits per l'ordenament jurídic positiu, en la major part dels casos en la seva normativa constitucional que tenen una tutela reforçada². Segons Pérez Royo, són drets fonamentals³ aquells que desprenen una eficàcia directa des del reconeixement constitucional, vinculen als poders públics, estan subjectes a la reserva de llei reconeguda per l'article 81 CE, respecten el seu contingut essencial i són objecte de la protecció de l'article 53 CE.

La igualtat constitueix una manifestació de la dignitat humana que juntament amb altres valors superiors com la llibertat o la no discriminació esdevé una pauta de legitimació pel conjunt d'ordenament jurídic. El principi d'igualtat prohibeix els tractes desiguals

¹ Després de la IV Conferència Mundial sobre la Dona de Pequín (1995) els estudis, investigacions, polítiques públiques i moviments socials per la igualtat entre homes i dones utilitzen el terme gènere enlloc de sexe per ser més comprensiu de la realitat i menys agressiu. En la realització d'aquest treball s'intentarà fer el mateix. Un informe de la RAE de l'any 2004 recomanava substituir la paraula gènere per sexe. El terme sexe es refereix a la diferenciació biològica i entre homes i dones mentre que gènere fa referència a una construcció simbòlica referent al conjunt d'atribucions socials i culturals assignades a una persona a partir del sexe al que pertany convertint una diferència sexual en una diferència cultural. El concepte de gènere fa referència a les diferències entre homes i dones assumides generació rere generació que ens fa comprendre que molts tractes diferenciadors siguin considerats naturals al ser construïts per una societat que tradicionalment els ha acceptat.

² BALAGUER CALLEJÓN F. (Coord.) *Manual de Derecho Constitucional. Volumen II. Derechos y Libertades Fundamentales, Deberes Constitucionales y Principios Rectores, Instituciones y Órganos Constitucionales.* Editorial Tecnos 2014 (p. 25)

³ ÁLVAREZ VÉLEZ M. (Coord.) *Lecciones de Derecho Constitucional.* Editorial Tirant lo Blanch, Valencia 2010 (p. 279)

sense justificació i exigeix que dos supòsits que siguin iguals tinguin les mateixes conseqüències jurídiques.

1.1.1. Les tres dimensions del dret a la igualtat

El dret a la igualtat es manifesta en tres dimensions dintre de la Constitució. Per una banda, a l'article 1.1 CE⁴ trobem el concepte d'igualtat com un valor superior que ha d'impregnar tot l'ordenament jurídic. En aquest punt, la igualtat es presenta com un compromís de l'estat social i democràtic de Dret per aconseguir que aquest valor es manifesti en tots els àmbits de la societat.

Per una altra banda, a l'article 14 de la CE trobem la igualtat com un principi. L'article 14 de la Constitució Espanyola reconeix el dret a la igualtat de tots els espanyols davant la llei⁵. Aquest article conté el dret subjectiu de les persones a rebre un tracte igual davant la llei i imposa un límit a la potestat del legislador i estableix que mitjançant les lleis i la seva aplicació es considerarà iguals a totes les persones. Una interpretació literal del precepte d'igualtat ha d'establir que les lleis, amb independència del seu contingut siguin iguals per totes les persones i per al conjunt de la societat. Aquesta interpretació entra en conflicte amb la interpretació real que el legislador buscava amb l'article 14 de la CE. El legislador pretén que és relacioni el terme igualtat amb cada situació jurídica concreta justificant que en determinats casos sigui precís tractar d'una forma determinada a un determinat col·lectiu per tal de pal·liar algun tipus de desigualtat.

⁴ Art. 1.1 Constitució Espanyola: Espanya es constitueix en un Estat social i democràtic de Dret, que propugna com a valors superiors del seu ordenament jurídic la llibertat, la justícia, la igualtat i el pluralisme polític.

⁵ Art. 14 Constitució Espanyola: Els espanyols són iguals davant la llei, sense que pugui prevaler cap discriminació per raó de naixença, raça, sexe, religió, opinió o qualsevol altra condició o circumstància personal o social.

Finalment, és important destacar la clàusula de l'article 9.2 CE⁶. En aquest article s'estableix que els poders públics han de promoure l'efectivitat de la llibertat i la igualtat. El principi d'igualtat es converteix al mateix temps en un deure i un límit en l'àmbit d'actuació dels poders públics. Aquest article reconeix un concepte d'igualtat real i efectiva.

1.1.2. Manifestacions del dret a la igualtat: igualtat en la llei i igualtat en l'aplicació de la llei

En relació amb les manifestacions del dret a la igualtat és important diferenciar entre la igualtat en la llei i igualtat en l'aplicació de la llei.

El principi d'igualtat en la llei el trobem recollit a l'article 14 CE i és el que estableix que tots els éssers humans són iguals davant la llei. És un principi essencial de la democràcia i impedeix que el legislador estableixi diferències de tracte entre situacions semblants sense justificació. Així doncs, es tradueix en l'obligació del legislador de tractar de forma igual els supòsits anàlogament iguals.

De la mateixa manera, l'article 14 CE s'estén al principi d'igualtat en l'aplicació de la llei. Aquest principi va dirigit als aplicadors jurídics, especialment als òrgans jurisdiccionals que són els principals aplicadors del dret però també s'estén a altres organismes públics com l'administració. Té un caràcter formal i persegueix que la llei s'interpreti de forma igual per tothom sense pronunciaments arbitraris. La igualtat davant la llei implica que un mateix òrgan no pot modificar arbitràriament el sentit de les seves decisions en casos substancialment iguals.

⁶ Art. 9.2 Constitució Espanyola: Correspon als poders públics de promoure les condicions per tal que la llibertat i la igualtat de l'individu i dels grups en els quals s'integra siguin reals i efectives; remoure els obstacles que n'impedeixin o en dificultin la plenitud i facilitar la participació de tots els ciutadans en la vida política, econòmica, cultural i social.

A més a més, quan consideri ha de modificar les interpretacions que ha fet amb anterioritat ha de fonamentar-ho d'una forma coherent i raonable⁷. D'aquest principi en deriva l'obligació de tractar igual el que és igual i al mateix temps es permet tractar de forma diferent el que és diferent.

El principi d'igualtat promou que el dret sigui aplicat a tothom de la mateixa manera sense tenir en compte altres criteris de diferenciació que no siguin els contemplats per la pròpia llei. Per tant, no prohibeix que el legislador consideri necessari un tracte diferenciador per garantir l'efectivitat dels valors consagrats per la Constitució. El que es prohibeix és la discriminació; el tracte desigual de forma injustificada. En aquest sentit, les diferències normatives no seran considerades discriminatòries quan existeixi una justificació objectiva i raonable d'acord amb els criteris i judicis de valor generalment acceptats que garanteixin una adequada relació de proporcionalitat entre els mitjans portats a terme i la finalitat perseguida⁸.

1.1.3. La prohibició de la discriminació

L'article 14 CE estableix una clàusula general de prohibició de la discriminació i unes clàusules específiques de discriminació que han estat considerades sospitoses. Entre aquestes clàusules hi ha el gènere. Segons el diccionari de la Real Acadèmia de Llengua Espanyola la discriminació és l'acció de separar, distingir o diferenciar una cosa d'una altra. Aquesta definició no implica necessàriament connotacions negatives.

La prohibició de la discriminació parteix del principi d'igualtat, es troba íntimament relacionat amb els conceptes que hem vist fins ara i té com a objectiu impedir que les persones siguin tractades de forma diferent sense justificació. Per una altra banda, el legislador estableix una llista oberta de causes sospitoses de discriminació entre elles hi ha la raça, el sexe, la religió i la opinió. Aquestes clàusules reflecteixen situacions històriques i socials en les que l'estat ha considerat necessari intervenir amb un plus de protecció al considerar-les causes sospitoses de discriminació. En aquest punt, la

⁷ STC 49/1982 de 14 de juliol

⁸ Vid. ÁLVAREZ VÉLEZ M. Op. Cit. P. 281

prohibició de la discriminació fa referència a uns valors inherents a la dignitat de la persona humana i parteix de l'existència de col·lectius de persones històricament marginats que a més a més de ser tractats de forma diferent sense un motiu raonable veuen menyspreada la seva dignitat. Les causes esmentades han d'estar fonamentades d'una forma objectiva i raonable amb un tracte diferenciador vinculat al naixement, raça, sexe, religió i opinió amb l'objectiu de limitar amb màxima precisió la seva aplicació.

Finalment, el legislador constituent preveu una clàusula de tancament amb la que deixa la llista oberta a qualsevol condició o circumstància personal o social. A aquests supòsits no se'ls hi exigeix una fonamentació objectiva i raonable i permeten modular el precepte d'igualtat i no discriminació d'acord amb la realitat social del temps en el que ens trobem⁹.

La discriminació directa i la discriminació indirecta

Un cop explicat el concepte de discriminació és important diferenciar entre discriminació directa i discriminació indirecta. Es considera discriminació directa aquell comportament que implica un tracte diferenciador de forma clara i expressa. Segons l'article 6 de la Llei Orgànica 3/2007 per la igualtat efectiva entre dones i homes que analitzaré amb posterioritat es considera discriminació directa per raó de sexe la situació en què es troba una persona que sigui, hagi estat o pugui ser tractada de manera menys favorable que una altra en situació comparable en atenció al seu sexe.

Per una altra banda, es considera discriminació indirecta aquell comportament aparentment neutres que té un resultat perjudicial per un col·lectiu. Es tracta d'un tipus de discriminació camuflat molt més difícil de provar. Segons l'article 6 de la Llei Orgànica 3/2007 per la igualtat efectiva entre dones i homes es considera discriminació indirecta per raó de sexe la situació en què una disposició, criteri o pràctica aparentment neutres posa a persones d'un sexe en desavantatge particular respecte a persones de

⁹ IGLESIAS BÁREZ M. "Estructura y derechos fundamentales en la Constitución Española de 1978 (p. 167)

l'altre, llevat que aquesta disposició, criteri o pràctica es pugui justificar objectivament en atenció a una finalitat legítima i que els mitjans per assolir aquesta finalitat siguin necessaris i adequats.

Les mesures d'acció positiva i les mesures de discriminació positiva:

El principi d'igualtat davant la llei implica que la llei sigui igual per tothom i s'apliqui a tothom per igual però no garanteix que el contingut d'aquesta llei sigui igualitari. Hem d'entendre que la societat es compon de grups diferents i el tracte que han de rebre també és diferent. Per aconseguir una igualtat formal, s'ha de partir d'una societat on no existeixen situacions reals d'igualtat i s'haurà d'intervenir per fixar polítiques que procurin que la igualtat sigui real i efectiva.

Les accions positives es conceben com mesures dirigides a afavorir l'accés a determinats drets per col·lectius o persones que tradicionalment han sofert dificultat, aquest tipus d'accions actuen directament sobre col·lectius històricament discriminats sense establir res per la resta.

Les mesures de discriminació positiva resideixen en la necessitat de transformar una realitat social mitjançant l'adopció d'instruments normatius i actuacions polítiques per tal de vetllar per una societat més igualitària¹⁰. Les mesures de discriminació positiva actuen sobre un col·lectiu històricament discriminat i sobre la resta. Aquest tipus de mesures poden ser neutres però normalment tendeixen a beneficiar el col·lectiu històricament discriminat en detriment de la resta.

La igualtat d'oportunitats que promou la Llei Orgànica 3/2007 de 22 de març per la Igualtat efectiva entre dones i homes, que veurem *a posteriori*, va més enllà de la igualtat de tracte i es situa en un concepte d'igualtat material i no merament formal que estableix que per vetllar per una igualtat real es necessita establir unes determinades desigualtats. Aquest és el principal sentit de les mesures de discriminació positiva, que

¹⁰ SALA FRANCO T. (Coord.) ''Comentarios a la Ley Orgánica 3/2007, de 22 de marzo, para la IGUALDAD EFECTIVA DE MUJERES Y HOMRES.'' Tomas Sala Franco (coord.) La Ley, Madrid 2008. (p. 47)

no han de ser considerades una excepció de la igualtat sinó una manifestació de la mateixa¹¹. Els que distingeixen entre acció positiva i discriminació positiva consideren que en la discriminació positiva per causar el benefici d'un col·lectiu es perjudica a un altre col·lectiu.

1.2. EL DRET FONAMENTAL A NO SER DISCRIMINAT PER RAÓ DE SEXE

1.2.1. FONAMENT

La desigualtat per raó de gènere ha estat històricament un dels principals eixos de discriminació. La configuració desigual dels sexes tant a nivell històric, social com jurídic, ha generat una distribució desigual dels drets entre homes i dones basada en la inferioritat i submissió de les dones envers els homes. La família històricament concebuda de forma patriarcal, on l'home tenia un poder absolut sobre la resta de membres, considerava l'home com el titular del patrimoni de la dona i a ella, una persona sotmesa a l'obediència del patriarca. Aquests arguments partien del principi de debilitat del sexe femení i consideraven la dona com un ésser fràgil exposat a milers de perills¹². Aquesta concepció, comença a ser qüestionada a l'estat espanyol a finals del s. XIX mitjançant nombroses corrents d'opinió provinents d'Europa sobre la igualtat de drets de la dona i la seva emancipació.

Es considera discriminació per raó de gènere “*tota distinció, exclusió o restricció basada en el sexe que tingui per objecte o per resultat menyscabar o anul·lar el reconeixement, gaudi o exercici per la dona, independentment del seu estat civil, sobre la base de la igualtat de l'home i la dona, dels drets humans i les llibertats fonamentals en les esferes política, econòmica, social, cultural i civil o en qualsevol altra esfera*”¹³.

¹¹ Vid. SALA FRANCO T. Op. Cit. P. 69

¹² FIGUERUELO BURRIEZA A. (Edit.) ‘Estudios interdisciplinarios sobre igualdad y violencia de género’. Editorial Comares, Granada 2008 (p. 135)

¹³ Segons la Convenció sobre l'eliminació de totes les formes de discriminació contra la dona, aprovada per l'Assemblea General de Nacions Unides al desembre de 1979 i ratificada per Espanya l'any 1983.

El dret a la igualtat de gènere en el marc jurídic internacional

La igualtat entre dones i homes és un principi jurídic universal reconegut en diversos textos internacionals sobre drets humans¹⁴, entre els quals destaca la Convenció sobre l'eliminació de totes les formes de discriminació contra la dona, aprovada per l'Assemblea General de Nacions Unides al desembre de 1979 i ratificada per Espanya l'any 1983. La Convenció fixa una agenda per a posar fi a la discriminació de gènere i fomenta la presa de decisions per part dels estats per intentar eliminar els prejudicis i costums basats en la idea de la inferioritat o la superioritat d'un dels sexes i els requereix que deroguin totes les disposicions discriminatòries de la seva legislació i n'estableixin de noves per a protegir-se de la discriminació contra la dona.

En aquest mateix àmbit és procedent fer una breu referència als avenços introduïts per diverses conferències mundials sobre la dona que pretenen reivindicar els seus drets legítims i desenvolupar polítiques per pal·liar els impediments i les desigualtats que sofreix la dona en diferents àmbits jurídics i socials. La primera conferència fou la de Mèxic l'any 1975, que va coincidir amb l'any internacional de la dona. En aquesta conferència es va portar a terme el primer Pla d'Acció Mundial que marca les directrius als estats per eradicar la discriminació de la dona i afavorir el seu desenvolupament social.

La segona conferència va portar a terme a Copenhagen l'any 1980. Aquesta conferència es porta a terme un cop aprovada la Convenció sobre l'eliminació de totes les formes de discriminació de la dona. Es farà incís en incrementar les polítiques en àmbit laboral, de l'educació i de la salut. En tercer lloc, l'any 1985 es va celebrar una altra conferència a Nairobi, molts autors consideren aquesta conferència com el naixement del feminisme a escala mundial. A Nairobi es van promoure mesures de pau, igualtat i desenvolupament i es va fer referència per primer cop al *mainstreaming*. Aquest terme fa referència a la necessitat de dissenyar polítiques, programes o objectius per part dels Governos per tal

¹⁴ Quant al principi general d'igualtat, a nivell internacional és important fer referència als diversos tractats que han estat ratificats per la Unió Europea i els estats membres; destaquen el Conveni Europeu de Drets humans (i els seus protocols) i la Convenció de Ginebra.

de promoure la igualtat de les dones en els diferents àmbits de la societat. L'estat espanyol ha traduït el *mainstreaming* com transversalitat.

Finalment, l'any 1995 es va realitzar la de Conferència de Beijing. Aquesta conferència es va centrar en l'estudi de gènere i es va adoptar una plataforma d'acció en diverses matèries tals com la dona i la pobresa, l'accés desigual a l'educació, la violència de la dona, la discriminació i la violació de nenes etc.

Tot i que no és de forma específica també trobarem referències envers la igualtat de gènere en diversos textos normatius internacionals com per exemple, en l'article 14 del Conveni Europeu de Drets Humans¹⁵ i a l'article 1 del Protocol nº 12 del Conveni per la Protecció dels Drets Humans i les Llibertats Fonamentals¹⁶.

El dret a la igualtat de gènere en el dret europeu

Actualment, el sistema normatiu europeu sobre la prohibició de la discriminació és possiblement el més avançat i complet. La normativa en matèria d'igualtat de gènere en Dret europeu s'ha construït en bona part per la jurisprudència del Tribunal Europeu de Drets Humans i pel Tribunal de Justícia de la Comunitat Europea.

Fins que a la cimera d'Amsterdam es van reformar el Tractat de la Comunitat Europea i el Tractat per a la Unió Europea, en dret comunitari només referències sobre el principi d'igualtat entre homes i dones a l'antic art. 119 del Tractat CEE. En aquest punt es feia referència a la igualtat salarial entre dones i homes. Com ja he mencionat, durant dècades ha resultat la única cobertura jurídica que ha donat lloc a tot un desplegament de normes de Dret Comunitari, de sentències del Tribunal de Justícia de les Comunitats i de Plans d'Acció comunitaris a favor de la igualtat, ja sigui en les condicions del treball, en matèria de seguretat social, de la igualtat en l'educació i, fins i tot, de la participació equilibrada d'homes i dones en la presa de decisió i de la promoció de la

¹⁵ Art. 14 CEDH “Prohibición de la discriminación: el goce de los derechos y libertades reconocidos en el presente Convenio ha de ser asegurado sin distinción alguna, especialmente por razones de sexo [...]”

¹⁶ Art. 1CDHLE. “Prohibición general de la discriminación: el goce de los derechos y libertades reconocidos en el presente Convenio ha de ser asegurado sin distinción alguna, en particular por razones de sexo[...]”

igualtat d'oportunitats amb relació a la participació en els Fons estructurals europeus. Així doncs, tot i que aquest precepte es limitava a l'àmbit laboral ha servit d'exemple per la normativa i la jurisprudència comunitària.

Una de les primeres Directives que es va promulgar en aquesta matèria va ser la 75/117/CEE relativa a l'aproximació de les legislacions referents a l'aplicació del principi d'igualtat de remuneració entre treballadors però no va aconseguir els resultats esperats i es va elaborar la Directiva 76/207/CEE sobre l'aplicació de la igualtat de tracte entre homes i dones en l'accés a la feina, a la formació i la promoció professional i les condicions de treball¹⁷.

Per una altra banda, i tot i que no es tracta d'un acte jurídic obligatori destaca la Carta Comunitària dels Drets Socials dels treballadors de 1989. El preàmbul d'aquesta carta ja reconeixia el dret a la igualtat i la prohibició de la discriminació¹⁸.

L'article 2 del Tractat de la Comunitat Europea (d'ara en endavant TCE) va incloure la igualtat entre homes i dones com un dels objectius de la comunitat, en aquest sentit, podem considerar que s'inclou per primer cop la transversalitat de la igualtat a nivell europeu. El TCE també va establir l'obligació d'integrar la igualtat d'oportunitat entre homes i dones en les polítiques i accions comunitàries (art. 3.2 TCE.) i en l'article 13 es va incloure el dret a la no discriminació per raó de sexe o orientació sexual. En aquest sentit, el Tribunal de Justícia de la Comunitat Europea (que actualment és el Tribunal de Justícia de la Unió Europea o TJUE) entén que la prohibició de discriminació dins el dret de la UE, és com la igualtat, un principi general amb rang de dret fonamental que vincula al legislador¹⁹.

¹⁷En relació amb altres matèries podem mencionar: la Directiva 92/85 CE sobre la protecció de la maternitat de la dona treballadora, la Directiva 97/80 CE sobre la inversió de la càrrega de la prova en supòsits de discriminació per raó de sexe i la Directiva 2004/113 CE sobre la implementació del principi d'igualtat de tracte entre homes i dones en l'accés a béns i serveis.

¹⁸ Preàmbul Carta Comunitària dels Drets Socials dels treballadors de 1989 "considerant que per garantir la igualtat de tracte es convenient lluitar contra les discriminacions en totes les seves formes en particular les basades en el sexe, el color, les opinions, la raça i les creences es important lluitar contra l'exclusió social"

¹⁹ PASTOR GOSÁLBEZ M (Coord.) *'Integración Europea y Género.'* Editorial Tecnos, Madrid, 2014. (p. 31)

La Carta de Drets Fonamentals de la Unió Europea inclou un capítol sencer dedicat a la igualtat i estableix en el seu article 20²⁰ que totes les persones són iguals davant la llei i en l'article 21 prohibeix tota discriminació i en particular l'exercitada per raó de sexe²¹. L'article 23 de la Carta estableix que la igualtat entre homes i dones serà garantida en tots els àmbits incloent la feina, treball i retribució²². El concepte d'igualtat que promou el dret comunitari no impedeix el manteniment o l'adopció de mesures d'acció positiva que ofereixin avantatges concretes a favor del sexe menys representat.

El Tractat de Lisboa, que descartava la Constitució Europea, incloïa en el seu contingut la Carta dels Drets Fonamentals i li atorgava valor de Tractat. Tot i això, el contingut de la Carta no augmenta la protecció ja reconeguda en el Tractat d'Amsterdam i sovint ens caldrà recórrer al Dret derivat o a la jurisprudència del Tribunal de Justícia de la Unió Europea.

El reformat article 2 del Tractat de la Unió Europea²³ estableix com un dels valors en que es fonamenta la Unió la igualtat entre homes i dones i en l'article 3.3 TUE²⁴ disposa l'obligació de la Unió de combatre la discriminació i fonamentar la igualtat entre homes i dones. La rúbrica no discriminació de la segona part del TFUE substitueix el TCE i

²⁰ Art.20 CDFUE: igualdad ante la ley. *“Todas las personas son iguales ante la ley”*

²¹ Art.21 CDFUE: No discriminación *“1. Se prohíbe toda discriminación, y en particular la ejercida por razón de sexo, raza, color, orígenes étnicos o sociales, características genéticas, lengua, religión o convicciones, opiniones políticas o de cualquier otro tipo, pertenencia a una minoría nacional, patrimonio, nacimiento, discapacidad, edad u orientación sexual. 2. Se prohíbe toda discriminación por razón de nacionalidad en el ámbito de aplicación del Tratado constitutivo de la Comunidad Europea y del Tratado de la Unión Europea y sin perjuicio de las disposiciones particulares de dichos Tratados.”*

²² Art. 23 CDFUE: Igualdad entre hombres y mujeres. *“La igualdad entre hombres y mujeres sea garantizada en todos los ámbitos, inclusive en materia de empleo, trabajo y retribución. El principio de igualdad no impide el mantenimiento o la adopción de medidas que ofrezcan ventajas concretas en favor del sexo menos representado.”*

²³ Art. 2 TUE: *“La Unión se fundamenta en los valores de respeto de la dignidad humana, libertad, democracia, igualdad, Estado de Derecho y respeto de los derechos humanos, incluidos los derechos de las personas pertenecientes a minorías. Estos valores son comunes a los Estados miembros en una sociedad caracterizada por el pluralismo, la no discriminación, la tolerancia, la justicia, la solidaridad y la igualdad entre mujeres y hombres.”*

²⁴ Art. 3.3 TUE: *“La Unión establecerá un mercado interior. Obrará en pro del desarrollo sostenible de Europa basado en un crecimiento económico equilibrado y en la estabilidad de los precios, en una economía social de mercado altamente competitiva, tendente al pleno empleo y al progreso social, y en un nivel elevado de protección y mejora de la calidad del medio ambiente. Asimismo, promoverá el progreso científico y técnico.”*

habilita al Consell per adoptar accions adequades per lluitar contra la discriminació per motius de sexe, raça, ètnia, religió o conviccions, discapacitat, edat o orientació sexual.

La Directiva 2006/54/CE del Parlament Europeu i del Consell, relativa a la igualtat d'oportunitats i igualtat de tracte entre dones i homes en assumptes de feina i ocupació refon tota la normativa anterior en matèria d'igualtat laboral entre homes i dones. Aquesta Directiva no s'ha d'entendre com una nova regulació sinó com un intent d'unificació de totes les normes que s'han anat implantant en els últims temps.

L' Institut Europeu d'Igualtat de Gènere és un organisme comunitari que té com a objectiu recopilar, analitzar i difondre informació objectiva, certa i comparable sobre la igualtat entre homes i dones per tal de fomentar la participació equilibrada entre homes i dones en la vida social, suprimir estereotips sexistes, fomentar la cooperació entre estats membres i l'estadística real del nivell de desigualtat existent en l'actualitat així com fomentar la col·laboració dels organismes europeus per facilitar polítiques d'igualtat²⁵.

Actualment, la Unió Europea promou la incorporació de la perspectiva de gènere en totes les institucions i polítiques. Amb aquest objectiu, la Comissió Europea presenta el Pla de treball per la igualtat entre dones i homes. 2006-2010 centrat en sis àmbits prioritaris per tal de vetllar per la igualtat de gènere. Alguns dels objectius d'aquest pla són vetllar per la independència econòmica de les dones, promoure la conciliació entre la vida professional i la vida privada, promoure la representació paritària de les dones en la presa de decisions, eradicar la lacra social que suposa la violència de gènere i promoure la igualtat fora de les fronteres de la Unió.

1.3. JURISPRUDÈNCIA DEL TRIBUNAL CONSTITUCIONAL RELATIVA A LA DISCRIMINACIÓ PER RAÓ DE GÈNERE

Els poders públics han entrat a legislar en matèria de discriminació de gènere per posar fi a totes aquestes diferències i garantir una igualtat real i efectiva. El gran encarregat de controlar judicialment aquest procés ha estat el Tribunal Constitucional; en aquest àmbit

²⁵ Així ho recull el Dictamen del Comitè Econòmic i Social Europeu sobre la Proposta de Reglament del Parlament i el Consell pel que es crea un Institut Europeu d'Igualtat de Gènere.

la seva jurisprudència ha estat força abundant i ha vetllat en tot moment per l'eradicació de totes les formes de discriminació de gènere existents.

Aquest punt té com a objectiu analitzar algunes de les sentències que han servit de precedent i assentar els criteris establerts pel Gran Tribunal a l'hora de considerar si es produeix un tracte discriminatori envers la imatge de la dona que tingui connexió directa i inequívoca amb el seu gènere. La gran majoria de sentències del Tribunal Constitucional en aquesta matèria es vinculen a l'àmbit laboral.

Hem de ser conscients que partim d'una societat on la dona ha estat tradicionalment posicionada en una situació d'inferioritat, especialment en l'àmbit d'accés al treball. En aquest punt, el Tribunal Constitucional diferencia aquelles normes que sent aparentment protectores de les dones constitueixen a la pràctica normes discriminatòries basades en una concepció tradicional del paper que ha de desenvolupar la dona en la societat i les normes que constitueixen una veritable acció positiva en favor de la dona que tenen com a objectiu eliminar els obstacles que impedeixen a la dona participar activament en tots els àmbits de la vida social.

1.3.1. CRITERIS INTERPRETATIUS

Quant al mètode d'interpretació del Tribunal Constitucional a l'hora de valorar si s'ha produït un tracte discriminatori, s'acostuma a realitzar un test d'igualtat per valorar si existeix una justificació raonable i objectiva del tracte diferenciador aplicant el principi de proporcionalitat i adequació entre les mesures adoptades i la finalitat perseguida. En cas de sospitar que s'ha produït un acte discriminatori per motius de gènere, es requerirà una adequada justificació que legítimi la diferència de tracte.

En aquest cas correspon al causant del tracte diferenciador l'obligació de provar que aquesta diferència és legítima i raonable.

El Tribunal Constitucional diferencia entre tres tipus de mesures diferenciadores:

- *Les mesures d'acció protectora*: avantatges històricament vinculades al gènere femení per pal·liar la seva condició de "debilitat" enfront l'home.
- *Les mesures de discriminació directa o indirecta*. Considerem mesures de discriminació directa aquelles vinculades expressament al gènere i mesures de discriminació indirecta aquells tractes que de forma no expressa acaben produint un tracte desigual vinculat al gènere al que es pertany.
- *Les mesures de discriminació positiva o inversa*: es tracta de mesures diferenciadores de tracte en favor de la dona per mirar de posar fi a la discriminació que pateix. Aquestes mesures no es basen en una suposada debilitat de la dona sinó en la posició de menyspreu en la que ha estat tradicionalment situada la dona.

1.3.2. SENTÈNCIES QUE SEGUEIXEN EL FIL INTERPRETATIU DEL TRIBUNAL CONSTITUCIONAL

En aquest punt m'agradaria destacar algunes de les sentències que he considerat rellevants en àmbit de discriminació per raó de gènere que segueixen el fil interpretatiu del Tribunal Constitucional.

En aquest sentit, la **STC 3/1983 de 25 de gener** ens recorda que l'article 14 CE no estableix un principi d'igualtat absolut ni exclou la necessitat d'establir un tracte desigual davant de supòsits desiguals. Vincula el principi d'igualtat amb l'obligació dels poders públics de tractar igual a qui es troba en la mateixa situació evitant desigualtats injustificades i admet la possibilitat de tractar diferent quan aquesta diferència sigui raonable i estigui justificada.

Per una altra banda, la **STC 3/2007, de 15 de gener** assenta la diferència entre el principi d'igualtat i el tracte discriminatori. En aquesta sentència s'estableix que el principi d'igualtat només exigeix la que diferència de tracte a nivell normatiu sigui raonable i es comença a parlar de paritat (terme que analitzaré amb posterioritat.)

En relació amb la possibilitat d'establir mesures de discriminació positiva la **STC 127/1987 d' 11 d'agost** legitima l'actuació dels poders públics amb l'objectiu de minorar les dificultats de la dona en àmbit laboral i estableix que aquesta facultat no vulnera el principi d'igualtat. Un altre referent a les mesures de discriminació positiva el trobem a la **STC 128/1987 de 16 de juliol**. En aquesta sentència ens diu que les dones casades amb fills menors de sis anys treballadores d'una determinada empresa rebien un complement retributiu en concepte de guarderia, els homes vidus també rebien aquest complement i un home casat amb un fill petit la va reclamar. El tribunal constitucional comprova si en realitat es produeix la situació discriminatòria que justifica l'existència d'aquest tipus de normes mitjançant una enquesta de població activa del primer trimestre de 1987 que mostra com la taxa d'activitat laboral de dones era molt inferior a la d'homes (29,1 % dones i 68,4% homes) i considera que aquest abisme rau en la major dedicació de les dones a fer front a les feines de casa. El TC conclou que aquest complement no pot es considera discriminatori en tant que constitueix una mesura per afavorir l'accés al treball remunerat d'un grup tradicionalment apartat.

Mitjançant la **STC 22/1981 de 22 de juliol** el TC considera que el principi d'igualtat no prohibeix tota diferència de tracte en l'exercici dels drets i llibertats que únicament serà violat si la desigualtat està desproveïda d'una justificació objectiva i raonable. En aquesta sentència s'estableix que l'existència de justificació serà idònia quan s'aprecii una relació raonable de proporcionalitat entre els mitjans emprats i la finalitat perseguida.

A la **STC 216/1991 de 14 de novembre** el TC interpreta l'article 9.2 CE i postula que no es consideraran discriminatòries ni constitucionalment prohibides les accions dirigides a afavorir el benefici d'uns determinats col·lectius històricament pretèrits i marginats que mitjançant un tracte més favorable vegin suavitzada la seva situació de desigualtat.

Quant a les mesures d'acció protectora la **STC 229/1992 de 14 de desembre** estableix que les diferències en les condicions d'accés al treball basades en l'ordre biològic, en principi, són constitucionalment legítimes (com per exemple les disposicions relatives a

l'embaràs) però caldrà valorar si lesionen els drets i els interessos d'un determinat gènere.

En relació amb les mesures de discriminació indirecta, a la **STC 145/1991 d' 1 de juliol** les netejadores d'un hospital públic sol·liciten cobrar el mateix que els peons perquè consideren que són feines del mateix nivell. El Tribunal Constitucional interpreta que es produeix una valoració desigual de feines equivalents atenent al sexe dels treballadors. En aquesta sentència el Tribunal Constitucional amplia el terme discriminació incloent també tractes formalment no discriminatoris que de forma indirecta condueixen a conseqüències que indueixen a tractes desiguals i discriminatoris sobre individus de diferent gènere (discriminació indirecta.)

Així doncs, les sentències del Tribunal Constitucional relatives a la discriminació per raó de gènere han estat molt nombroses i sobre tot han girat entorn a la constitucionalitat de les mesures en àmbit laboral.

1.4. REGULACIÓ NORMATIVA (LO 3/2007 PER LA IGUALTAT EFECTIVA)

La llei Orgànica 3/2007 de 22 de març per la Igualtat efectiva entre dones i homes (d'ara en endavant LOI) és una manifestació de la transposició de la normativa comunitària en aquest àmbit i el desplegament dels preceptes constitucionals reconeguts a l'article 9.2 i l'article 14 CE i conté una regulació integral per l'eliminació de les desigualtats de gènere.

La LOI aspira a establir una regulació que permeti fer efectiva la igualtat i que ens permeti avançar cap a la igualtat material, real, anant més enllà de la igualtat formal²⁶.

²⁶ Art. 1 LOI: "Las mujeres y los hombres son iguales en dignidad humana, e iguales en derechos y deberes. Esta Ley tiene por objeto hacer efectivo el derecho de igualdad de trato y de oportunidades entre mujeres y hombres, en particular mediante la eliminación de la discriminación de la mujer, sea cual fuere su circunstancia o condición, en cualesquiera de los ámbitos de la vida y, singularmente, en las esferas política, civil, laboral, económica, social y cultural para, en el desarrollo de los artículos 9.2 y 14 de la Constitución, alcanzar una sociedad más democrática, más justa y más solidaria. 2. A estos efectos, la Ley establece principios de actuación de los Poderes Públicos, regula derechos y deberes de las personas

El reconeixement de la igualtat davant la llei i la no discriminació per motiu de gènere ha estat un pas important en la lluita per la igualtat de la dona però l'experiència demostra que no ha estat suficient. La Llei Orgànica 3/2007 és conscient d'aquesta realitat i opta per promoure un nou tipus normatiu protagonitzat en gran part per accions positives, activitats de foment i transversalitat.

El contingut de la LOI inclou pautes generals sobre transversalitat, l'intent d'equilibrar la representació proporcional de gènere en les candidatures electorals, l'exigència de negociació de les empreses en diferents matèries tals com l'exigència de presència de dones als consells d'administració, el foment d'un permís de paternitat de vuit dies que impliqui els pares en la maternitat i la creació d'institucions estatals amb l'objectiu de desenvolupar la igualtat de gènere.

El objectius de la LOI són garantir l'efectivitat del principi d'igualtat d'homes i dones en el pla laboral, promoure la participació equilibrada d'homes i dones en la presa de decisions, eradicar la violència de gènere, establir garanties processals, garantir l'atenció de les dones pertanyents a col·lectius d'especial vulnerabilitat, establir mesures de protecció de la maternitat, promoure la conciliació de la vida familiar i laboral i el repartiment de les càrregues domèstiques i generalitzar en l'àmbit públic i privat un llenguatge no sexista.

La LOI concep la igualtat de tracte entre homes i dones com l'absència de tota discriminació per motius de sexe i especialment la derivada de la maternitat, de l'assumpció de les obligacions familiars i l'estat civil.

L'article 11 de la LOI estableix que els poders públics adoptaran mesures específiques a favor de les dones per corregir situacions patents de desigualtat respecte als homes, proclama el compromís de tots els poders públics d'elaborar tot tipus de polítiques públiques per tal de fer efectiu el principi d'igualtat. Aquestes mesures han de ser

físicas y jurídicas, tanto públicas como privadas, y prevé medidas destinadas a eliminar y corregir en los sectores público y privado, toda forma de discriminación por razón de sexo. ”

raonables i proporcionades en relació amb l'objecte perseguit en cada cas i només poden aplicar-se mentre persisteixi aquesta situació. Els criteris de raonabilitat i proporcionalitat es caracteritzen per l'abstracció i la indeterminació i la seva aplicació concreta canvia en funció de la realitat social i de la consciència imperant en un moment determinat.

Un dels principis que promou la LOI és la igualtat de tracte i d'oportunitats entre dones i homes com a principi d'interpretació i aplicació de les normes. En aquest punt, el manual per *la Diversitat de Gènere i Igualtat de Drets* coordinat per Encarna Carmona Cuenca considera imprescindible conscienciar als intèrprets i aplicadors de les normes de la rellevància del principi d'igualtat de tracte i d'oportunitat com a criteri que serveixi de guia en la seva feina interpretativa i aplicadora del Dret i llença la possibilitat de crear codis o protocols de bones pràctiques.

Els instruments que promou la LOI per aconseguir la igualtat de tracte entre dones i homes són plans estratègics, informes periòdics i d'impacte de gènere, realització d'estadístiques, accions de planificació i mesures de foment.

Quan als organismes administratius específics que estableix la LOI per la igualtat de tracte entre dones i homes es fa referència a la comissió Interministerial d'Igualtat entre dones i homes, la Unitat d'Igualtat dels Ministeris i el Consell de Participació de la dona.

Les polítiques que promou la LOI per aconseguir la igualtat de tracte entre dones i homes afecten a diferents àmbits sectorials com l'educació, la salut, la cultura, la societat de la informació, els esports, les polítiques urbanes, la contractació administrativa, les subvencions, els mitjans de comunicació, l'ocupació pública i les forces armades.

2. ELS DRETS DE PARTICIPACIÓ POLÍTICA

2.1. FONAMENT

Actualment, la forma d'organització política de l'estat espanyol respon a la democràcia constitucional. Aquesta forma de democràcia pretén garantir d'una forma lliure i activa la participació de tots els ciutadans en la vida pública, l'elecció dels governants i el control efectiu del poder polític²⁷. L'estat espanyol atribueix la sobirania al poble, enuncia com a valor superior el pluralisme polític i consagra la participació ciutadana en tres nivells:

Per una banda, trobem el mandat dels poders públics de l'article 9.2 CE²⁸ on es fa referència a l'obligació dels poders públics de facilitar la participació dels ciutadans en la vida política. Tot i que la Constitució no configura el dret a la participació política com un dels valors superiors de l'ordenament si que s'encomana als poders públics que facilitin la participació de tots els ciutadans en aquest àmbit. En segon lloc, trobem el dret fonamental de l'article 23 CE que posteriorment analitzarem; l'objectiu d'aquest article es consagrar la participació del ciutadà en la formació de la voluntat estatal. En últim lloc, la Constitució fa referència a institucions concretes que regulen l'exercici de la democràcia.

2.2. LES DIFERENTS FORMES DE PARTICIPACIÓ

Quant a les diferents formes de participació dels ciutadans és important diferenciar entre la participació directa, la participació semidirecta o participativa i la democràcia indirecta o representativa. Les formes de participació directa fan referència a aquelles formes de participació previstes per la Constitució en les que els ciutadans són els protagonistes principals de la presa de decisions, es tracta d'aquells casos on es pren

²⁷ APARICIO PÉREZ M. "Manual de Derecho Constitucional." Editorial Atelier, Barcelona 2012.

²⁸ Art. 9.2 CE: Correspon als poders públics promoure les condicions per tal que la llibertat i la igualtat de l'individu i dels grups en els quals s'integra siguin reals i efectives; remoure els obstacles que n'impedeixin o en dificultin la plenitud i facilitar la participació de tots els ciutadans en la vida política, econòmica, cultural i social.

part de forma immediata en determinades decisions de la col·lectivitat²⁹. El model espanyol preveu dues formes de participació directa: el referèndum i el consell obert. El referèndum és una consulta popular en la que els ciutadans, mitjançant el seu vot, decideixen sobre una determinada qüestió política³⁰. El consell obert, d'origen medieval, és un sistema de govern i organització municipal basat en la participació directa de tots els veïns en règim assembleari. Aquest consell es troba reconegut en l'article 140 CE i d'acord amb la Llei Orgànica 7/1985 reguladora de les bases de règim local (modificada per la LO 2/2011) s'estableix que els municipis que així ho decideixin podran comptar amb aquest règim de forma voluntària.

Per una altra banda, entenem per formes de democràcia semidirecta o participativa totes aquelles institucions previstes per la Constitució que preveuen la participació dels ciutadans en alguna de les fases de la presa de decisions polítiques. Es tracta de la iniciativa legislativa popular, la participació en el Govern i l'Administració, el dret de petició, la participació en el poder judicial i la participació sectorial:

- La iniciativa legislativa popular preveu la possibilitat de que els ciutadans puguin promoure l'inici del procediment legislatiu atribuït amb caràcter general a les Corts segons l'article 66.1 CE. Aquest procediment es troba regulat a la LO 3/1984 reguladora de la iniciativa popular.
- La participació en el Govern i l'Administració fa referència als òrgans consultius que promouen l'audiència dels ciutadans o entitats afectats pel procediment o l'elaboració de reglaments, l'accés als registres i arxius administratius i la garantia de procediment en l'elaboració dels actes administratius i l'audiència dels interessats (art. 105CE³¹.)

²⁹ SORIANO GARCIA M. "Elementos de Derecho Electoral." Editorial Tirant lo Blanch, Valencia 2010 (pàg. 29)

³⁰ En trobem la seva referència a l'article 92 CE. LO 2/1980 reguladora de les diferents formes de referèndum i la STC 103/2008 on s'estableix que els requisits per considerar que ens trobem davant d'un referèndum són que hagin estat convocats els ciutadans que formen part del cos electoral i que concorrin les garanties del procediment pròpies del règim electoral per tal que el vot sigui lliure, igual, directe i secret.

³¹ Art. 105 CE: La llei regularà: a) L'audiència dels ciutadans directament o a través de les organitzacions i associacions reconegudes per la llei en el procediment d'elaboració de les disposicions administratives que els afectin. b) L'accés dels ciutadans als arxius i als registres administratius, salvant el que afecti la seguretat i la defensa de l'Estat, la indagació dels delictes i la intimitat de les persones. c) El procediment

-
- El dret de petició és considerat un dret fonamental de configuració legal i naturalesa política mitjançant el qual és reconeix de forma individual i col·lectiva la possibilitat de presentar peticions davants les càmeres. Aquest dret, adquireix la seva major rellevància en relació amb les peticions presentades en l'àmbit del Govern i l'Administració. El seu reconeixement el trobem a l'article 29 CE i el seu desplegament en la LO 4/2001 reguladora del dret de petició. La Constitució i la jurisprudència del TC³² preveuen una interpretació restringida d'aquest dret, entenent-lo com a residual i subsidiari.

 - La participació al Poder Judicial fa referència al jurat i l'acció popular (art. 125 CE i Llei Orgànica 5/1995 del tribunal jurat):
 - El jurat és una institució formada per ciutadans que es manifesta mitjançant l'enjudiciament i fallo d'uns determinats delictes, és la intervenció directa dels ciutadans en l'adopció de decisions judicials.
 - L'acció popular, en canvi, és la legitimació per ser part en determinats procediments penals o administratius sense tenir cap interès legítim. L'objectiu que es pretén aconseguir mitjançant l'acció popular és la intervenció de persones no interessats en el procés amb el fi d'evitar abusos de llei que defensin els interessos socials implicats en el cas.

 - La participació sectorial és limitada a establir un principi que encamini la regulació de la participació dels particulars i col·lectius en determinats sectors de la vida social i econòmica.

La configuració de l'estat en un model de democràcia representativa ens porta a parlar de les formes de participació indirecta o representativa. Ens trobem en un estat que perfila un sistema en el que les decisions polítiques i jurídiques són adoptades per representants dels ciutadans escollits per ciutadans per mitjà d'unes eleccions. Entenem

a través del qual han de fer-se els actes administratius, amb garantia, quan sigui procedent, de l'audiència de l'interessat.

³² STC 242/1993 de 14 de juliol

per democràcia indirecta o representativa el dret dels ciutadans a participar en els assumptes públics per mitja dels seus representants. El dret a participar per mitja de representants no es limita al seu nomenament i inclou l'exercici de les seves funcions amb totes les garanties.

2.3. EL DRET A LA PARTICIPACIÓ POLÍTICA

Tal i com senyala **PECES BARBA** els drets d'àmbit polític articulen la intervenció dels ciutadans en els afers públics i es projecten com una condició indispensable per assolir un veritable Estat de Dret³³. El dret a la participació política és una manifestació de llibertat consistent en la prohibició dels poders públics d'impedir o obstaculitzar la participació dels ciutadans en els diferents processos polítics de formació de la voluntat col·lectiva³⁴.

Els drets de participació política consagren per una banda el dret de tots els ciutadans de prendre part en les decisions polítiques i per l'altra el dret d'accedir als càrrecs públics³⁵ i les funcions públiques. L'article 23 CE³⁶ eleva la participació política a la categoria de dret fonamental i manifesta tres drets; el dret a la participació directa, el dret a la participació representativa i el dret a la participació per mitjà de l'accés als càrrecs públics. Aquest dret, també inclou una interpretació en sentit negatiu en tant que no es pot obligar a ningú a participar en els assumptes públics en contra de la seva voluntat. En aquest sentit, el dret de participació política ha de ser interpretat com un dret fonamental i no com un deure.

³³ GARCÍA ATANCE V. "*Derecho Constitucional III. Derechos y Libertades.*" (p. 278)

³⁴ GARCÍA CUADRADO A. "*Sistema Constitucional de Derechos y Libertades*". Tomo-1. Editorial Club Universitario, Alicante 2000 (p. 285-292)

³⁵ STC 24/1990 de 15 de febrer on s'estableix que l'article 23.2 CE reconeix el dret d'accés a tots els tipus de càrrecs públics

³⁶ Art. 23 CE: 1. Els ciutadans tenen el dret a participar en els afers públics, directament o per mitjà de representants lliurement elegits en eleccions periòdiques per sufragi universal. 2. Tenen també el dret d'accedir en condicions d'igualtat a les funcions i als càrrecs públics, amb els requisits que les lleis assenyalin.

La Constitució estableix les bases i principis sobre els quals s'han d'assentar els drets de participació política i deixa la porta oberta a un posterior desenvolupament legislatiu ordinari amb tot el que no sigui desenvolupament directe sens perjudici de la reserva de llei de l'article 81 CE prevista per als drets fonamentals i llibertats públiques de la Secció primera del Capítol II del Títol I.

El TC reconeix el dret dels ciutadans a participar en els assumptes públics, directament o per mitjà de representants escollits en eleccions periòdiques per sufragi universal i únicament considera com a representats aquells que han estat designats per elecció popular. Segons el mateix Tribunal Constitucional existeix una íntima connexió entre els drets reconeguts als diferents apartats de l'article 23 CE en tant que una forma de participació política dels ciutadans serà per mitjà dels seus representants³⁷.

2.3.1. El dret d'accés als càrrecs públics

El principi de legitimitat democràtica estableix que tots els poders emanen del poble i en virtut d'això la titularitat dels càrrecs públics únicament serà legítima quan pugui ser referida de forma mediata o immediata a un acte concret d'expressió de la voluntat popular³⁸. El dret d'accés als càrrecs públics inclou l'accés als càrrec, el dret a desenvolupar aquest càrrec en condicions d'igualtat i el dret a no ser retirat del càrrec si no és per causes legals.

Els articles 68.1 i 69.2 CE configuren l'accés als càrrecs públics de Diputats i Senadors per mitjà del sufragi universal en els termes que estableixi la llei i desenvolupen el reconegut en l'article 23.1 CE. El reconeixement de l'accés als càrrecs públics fa referència a l'accés igualitari als càrrecs públics i al dret a mantenir-se en un càrrec i a no ser retirat si no es per causes i d'acord amb els procediments legalment establerts.

³⁷ STC 5/1984 de 24 de gener i 24/1989 de 2 de febrer

³⁸ STC 10/1983 de 21 de febrer

2.3.2. El dret d'accés a la funció pública

L'article 23.2 CE reconeix el dret d'accedir en condicions d'igualtat i en els termes establerts per llei a les funcions públiques. Aquest reconeixement no ha de ser considerat com un dret de participació política sinó com el dret de participació dels ciutadans en les institucions públiques³⁹.

En virtut de la igualtat d'accés als càrrecs es prohibeix tot tipus de discriminació que no estigui legalment justificada i el procés de selecció s'haurà de portar a terme d'acord amb els principis de mèrit i capacitat⁴⁰, es tracta d'una manifestació del dret d'igualtat expressada en l'accés a les funcions públiques.

2.3.3. L'expressió dels drets de participació: Els partits polítics

Un partit polític és una associació constituïda i registrada com a tal per participar en les institucions de manifestació de la voluntat popular. El Tribunal Constitucional considera un partit polític com un ens associatiu de caràcter social amb rellevància pública⁴¹.

Hem d'entendre, que des del moment en que es reconeix el dret a sufragi, també es reconeix el dret a escollir lliurement i aquesta manifestació no es produirà de forma efectiva si no hi ha diverses opcions. En aquest punt, la funció del Tribunal Constitucional serà la de fixar els límits dintre dels quals es poden plantejar legítimament diverses opcions polítiques en tant que l'existència d'una sola opció implica la negació del pluralisme polític.

Segons l'article 6 CE⁴² recau en els partits polítics el deure de col·laborar en l'expressió del pluralisme polític de la societat. L'art. 6 CE atribueix específicament el caràcter instrumental dels partits polítics per tal que promoguin la selecció de representants i la

³⁹ STC 71/1989 de 20 d'abril

⁴⁰ STC 193/1987 de 9 de desembre d'on deriva que la vulneració dels principis de mèrit i capacitat en el procés de selecció d'un càrrec públic pot vulnerar el dret d'accés a un càrrec públic en condicions d'igualtat.

⁴¹ STC 18/1984 de 7 de febrer

⁴² Art. 6 CE: Els partits polítics expressen el pluralisme polític, concorren a la formació i a la manifestació de la voluntat popular i són instrument fonamental per a la participació política. Podran ser creats i exerciran la seva activitat lliurement dins el respecte a la Constitució i a la Llei. L'estructura interna i el funcionament hauran de ser democràtics.

creació d'una alternativa de poder. Segons **ALONSO DE ANTONIO** els partits polítics són l'instrument pel qual es manté present la voluntat dels ciutadans en els òrgans de l'estat, tant en la formació d'aquests òrgans per mitjà de les eleccions com en les funcions d'aquests⁴³. **LUCAS VERDÚ**, afirma que el precepte reconegut per l'art. 6 CE queda impregnat pel principi d'igualtat d'oportunitats i per això tots els partits polítics han de tenir les mateixes possibilitats de desenvolupament i cooperació en la formació de la voluntat popular en peu d'igualtat davant la Constitució.

2.3.4. Altres formes de participació: El dret d'associació i el dret de reunió i manifestació

Tot i que no són pròpiament drets de participació política, la Constitució també reconeix com a drets fonamentals altres drets de participació ciutadana en àmbit social, aquests drets són el dret d'associació i el dret de reunió i manifestació.

Considerem les associacions com expressions d'un fi comú que constitueix el fonament de la lliure i permanent agrupació de persones sempre que no tinguin com a objecte propi l'ànim de lucre. En aquest sentit, la seva protecció i reconeixement s'han d'articular per mitjà de la llibertat d'empresa de l'article 38 CE (STC 3/1981 de 2 de febrer.)

El dret d'associació el trobem a l'article 22 CE⁴⁴ i a la LO 1/2002 reguladora del dret d'associació (LORDA.) Aquest dret, preveu la lliure creació d'agrupacions humanes amb vocació de permanència i personalitat jurídica. El dret d'associació és pot interpretar des de dues vessants: per una banda en podem fer una interpretació negativa mitjançant la qual es reconeix el dret a no associar-se⁴⁵ i per una altra banda, des d'un punt de vista positiu es reconeix el dret a fundar una associació o adherir-se a ella.

⁴³ Vid GARCÍA ATANCE V. Op. Cit. P. 320.

⁴⁴ Art. 22 CE: 1. Es reconeix el dret d'associació. 2. Les associacions que cerquin finalitats o facin servir mitjans tipificats com a delictes són il·legals. 3. Les associacions emparades per aquest article hauran d'inscriure's en un registre únicament a efectes de publicitat. 4. Les activitats de les associacions només podran ser dissoltes o suspeses en virtut d'una resolució judicial motivada. 5. Es prohibeixen les associacions secretes i les de caràcter para-militar.

⁴⁵ STC 236/2007 de 7 de novembre

El dret de reunió i manifestació el trobem reconegut a l'article 21.1. CE i desenvolupat per la Llei Orgànica 19/1983 reguladora del dret de reunió (LORDR.), segons la LORDR es considera una reunió l'agrupació temporal i física de més de vint persones a un local tancat o de transit públic de forma concertada i amb una finalitat determinada mentre que la manifestació és el mateix però es porta a terme en llocs de trànsit públic i exigeix un desplaçament espacial dels qui exerceixen aquest dret. Es reconeix el dret de reunió pacífica i sense armes sense autorització prèvia i s'estableix que en cas que les reunions es portin a terme en llocs de trànsit públic s'haurà de comunicar a les autoritats que únicament podran prohibir-la quan existeixen raons fonamentades en l'alteració de l'ordre públic amb perill per persones o bens.

2.3.5. El dret electoral

Entenem per dret electoral el conjunt de normes que es dediquen a regular i desenvolupar el dret fonamental reconegut a l'article 23 CE. La Constitució perfila un determinat model d'estat democràtic: assenta els principis de sobirania, atribueix la seva titularitat al poble i reconeix el dret del poble a participar en determinats assumptes públics⁴⁶; el dret electoral sorgeix com a eina per desenvolupar aquests preceptes constitucionals i fer-los efectius.

Segons **VALLES Y BOSCH** el sistema electoral és el conjunt d'elements normatius combinats amb elements sociopolítics que configura el procés de designació dels titulars de poders quan aquest procediment es basa en les preferències expressades pels ciutadans d'una determinada comunitat política⁴⁷.

Tal com s'estableix a l'exposició de motius de la LOREG un dels trets característics del sistema democràtic és la configuració jurídica i el desenvolupament real del dret de la ciutadania a participar en els assumptes públics per mitjà d'eleccions periòdiques per sufragi universal. Segons l'art. 1.2 de la CE el poble és el titular de la sobirania, El reconeixement de la sobirania en mans del poble implicarà que l'ordenament hagi de garantir que l'accés al sufragi sigui universal, igual, lliure i secret.

⁴⁶ STC 51/1984 de 25 d'abril

⁴⁷ Vid GARCÍA SORIANO op cit. P. 27

El desenvolupament actual del dret electoral el trobem a la LO 5/1985 de Règim Electoral General (d'ara en endavant LOREG.) En el seu preàmbul, ja s'estableix la necessitat de garantir la lliure expressió de la sobirania popular. Aquesta llei, té com a objectiu unificar el conjunt de normes existents en matèria electoral i pretén aconseguir un marc estable per garantir que les decisions polítiques es realitzen amb llibertat. La LOREG, s'estructura en disposicions generals per garantir el sufragi universal i normes que es refereixen als diferents tipus d'eleccions.

L'aprovació de la LO 3/2007 de 22 de març per la igualtat efectiva entre dones i homes ha tingut un fort impacte en la LOREG que ha estat reformada arran de l'intent d'equilibrar la presència de dones i homes en els processos electorals. Aquest impacte serà analitzat amb més precisió en el proper punt del treball.

3. GÈNERE I PARTICIPACIÓ POLÍTICA

3.1. LA PARTICIPACIÓ POLÍTICA DE LA DONA

L'article 1.2 de la CE estableix que el poble és el titular de la sobirania de l'estat. Aquesta titularitat es pot exercir, entre d'altres formes, ja analitzades en l'apartat de participació política, mitjançant el dret a sufragi. El reconeixement del dret a sufragi implica, per una banda, que el desenvolupament d'aquest dret es porti a terme d'una forma lliure i igualitària i per una altra, que el seu accés sigui general i lliure⁴⁸.

Arran del reconeixement del principi d'igualtat al s. XX es començarà a plantejar la capacitat de la dona en la presa de decisions d'àmbit polític i social i poc a poc s'anirà reconeixent la seva titularitat. El reconeixement de la participació política de les dones deriva de l'obtenció del reconeixement jurídic de la igualtat de gènere. L'objectiu d'aquest apartat rau en l'anàlisi de l'evolució dels drets de participació política en l'estat espanyol i en la Unió Europea, em centraré en el paper de la dona i en l'estudi de com l'ordenament ha anat modificant la normativa per tal de fer efectiu el reconeixement d'aquests drets.

3.1.1. Des del punt de vista històric de l'estat espanyol

Avui dia considerem el dret de vot a l'estat espanyol com un dret bàsic per les dones però no sempre ha estat així. L'admissió d'aquest dret ha estat fruit de molts anys de lluita i manifestacions per part de moltes dones que fins i tot es van arribar a deixar la vida per obtenir el reconeixement del dret a votar i a ser escollides com a representants polítiques. El reconeixement del dret de vot de les dones es considerat una conquesta històrica que ha marcat un abans i un després en l'evolució de la democràcia de l'estat espanyol.

Per entendre el punt en el que ens trobem actualment és important fer una ullada enrere i analitzar quins han estat els diferents esdeveniments que ens han portat fins aquí. Els primers indicis pels quals es consolidarà la participació de la dona en la vida pública a nivell social, laboral i legal els trobem l'any 1920. En aquest punt històric destaca

⁴⁸ Art.1.2 CE: La sobirania nacional resideix en el poble espanyol, del qual emanen els poders de l'Estat

l'Associació Nacional de Dones Espanyoles com l'organització feminista més important de l'estat. Aquesta associació també coneguda com ANME es va fundar el 20 d'octubre de 1918 per Maria Espinosa de los Monteros i Consuelo González Gomez amb l'objectiu de promoure els drets de les dones i en especial el dret a sufragi. No va ser la única associació de reivindicació dels drets polítics de la dona però sí que va ser la més estable i amb més trajectòria i tot i que la seva activitat es centrava a Madrid captava sòcies de qualsevol punt de l'estat. A partir de 1934 aquesta associació va intentar convertir-se en partit polític i es va fundar l'acció política feminista independent que va intentar integrar-se al front popular. L'ANME es va dissoldre durant la guerra civil.

El primer cop que es va sol·licitar formalment el reconeixement del dret de vot de les dones a Espanya fou durant la discussió de la Llei Electoral de la Restauració l'any 1877 a petició de set diputats ultraconservadors encapçalats per Alejandro Pidal⁴⁹. En aquesta petició es defensava que les vídues i les propietàries tinguessin dret a vot. Al 1907, es va tornar a sol·licitar el seu reconeixement i nou diputats van votar a favor. L'any 1907, un grup de Diputats republicans reclamen el dret a vot en àmbit local de les dones majors d'edat, emancipades i no subjectes a l'autoritat marital. Aquesta proposta va ser rebutjada i només incloïa el dret a votar no el dret a presentar-se com a candidates.⁵⁰

El 12 d'abril de 1924, sota la dictadura de Primo de Rivera, es publica un Real Decret reconeixent el dret de vot de les dones solteres i vídues. El decret exclouïa les dones casades ja que si es reconeixia el dret de vot d'aquestes podrien votar de forma diferent al que feien els seus marits. Aquest reconeixement no es concep com un dret personal sinó com un dret familiar per defensar els drets d'aquelles famílies on faltava el cap de família. Al no celebrar-se eleccions aquestes dones mai van poder exercir el seu dret. L'any 1972, Primo de Rivera crea l'Assemblea Nacional Consultiva, una institució sense poder legislatiu que substituï el Parlament espanyol, amb 13 dones com a

⁴⁹ Alejandro Pidal i Mon va ser un diputat profundament conservador i aliat al catolicisme més vaticanista d'ideologia neocatòlica

⁵⁰ URIBE OTALORA A. *Las cuotas de género y su aplicación en España: los efectos de la Ley de Igualdad (LO 3/2007) en las Cortes Generales y los Parlamentos Autonómicos*. Revista de estudios políticos. ISSN 0048-7694, N° 160, 2013 (pàg 159-197.)

diputades.

Arran de la proclamació de la II^a República el 14 d'abril de 1931 les diferents forces polítiques deixen clara la seva posició envers les dones: mentre les dretes recorden a les dones el seu catolicisme, conservadorisme i rebuig pels canvis, les esquerres per primer cop faran referència als drets públics i socials de les dones. Ambdues posicions les reclamaran com a mares, esposes o filles dels seus respectius militants.

A les eleccions a les Corts de juny de 1931 surten escollides dues dones: Clara Campoamor, membre del partit Radical de Lerroux, i Victoria Kent, membre del partit Radical Socialista. Els grups parlamentaris i els partits polítics no varen mostrar gaire interès pel sufragi femení i els temes relatius a les dones eren tractats com assumptes menors. Tot i això, gràcies a la lluita de Clara Campoamor i després d'esmenes, debats i propostes en contra, la Constitució de 1931 concedeix el vot a les dones en les mateixes condicions que als homes (article 34 del projecte presentat a les Corts el 27 d'agost de 1931⁵¹.) Aquesta Constitució va establir el sufragi universal i va convertir a les espanyoles en ciutadanes de ple dret.

El reconeixement del dret de vot per les dones espanyoles va tenir fortes repercussions a l'estranger on es va acollir la notícia amb entusiasme, fins al punt que, s'esperava l'establiment del sufragi femení a tots els països de l'Europa meridional. El 14 d'octubre de 1931, l'ANME i altres grups feministes van organitzar una celebració en homenatge a Clara Campoamor per celebrar el reconeixement d'aquest dret⁵².

El període de la II^a República impulsa l'educació de la dona i es comença a permetre el seu accés als càrrecs públics. Clara Campoamor va ser designada directora de beneficència i Victòria Kent directora de les presons.

Amb les eleccions de 1933 les dretes es presenten unides i guanyen, les esquerres

⁵¹ Artículo 3: *“los ciudadanos de uno y otro sexo, mayores de veintiún años, tendrán los mismos derechos electorales, conforme determinen las leyes.”*

⁵² Les sufragistes angleses van enviar un telegrama a l'acte de celebració del reconeixement del dret a voto on saludaven de tot cor a totes les dones espanyoles pel triomf polític obtingut i les titllaven de companyes en la lluita per aconseguir la igualtat dels drets dels ciutadans.

aprofiten el reconeixement del dret de vot de les dones per justificar la seva derrota. No podem considerar aquesta afirmació com a correcta ja que les esquerres es van presentar separades i trencades després de dos anys de govern on havia fracassat l'intent de resoldre diversos problemes agraris. El reconeixement del vot femení es converteix en la víctima dels pecats dels homes i la millor forma d'excusar els errors dels líders polítics⁵³. Mentre que a les eleccions de 1933 van obtenir un resultat de 6 diputades dones, a les de 1936 en van sortir escollides només 5.

La caiguda de la II^a República i la dictadura del General Franco suposaran un clar retrocés pel que fa als drets de la dones i amb la instauració del règim franquista els avenços aconseguits es veuran esborrats. La dona tornarà a assolir el paper de mare i esposa i es veurà obligada en molts casos a abandonar la seva feina⁵⁴. El Fur del Treball, la primera llei Fonamental del franquisme, assenyalava com un del objectius de l'estat alliberar la dona casada del taller i la fàbrica i tornar-la a casa per tenir cura del fills i del manteniment de la llar. Es va establir que les dones al casar-se havien d'abandonar les seves feines i es va prohibir que les dones exercissin algunes professions com advocades de l'Estat, notàries o diplomàtiques. En aquest període l'ideal femení es vincula l'obediència i la subordinació. L'any 1934 es va crear una secció femenina per la Falange espanyola de les JONS. L'esperit d'aquesta secció era promoure que la finalitat essencial de la dona era servir de complement per l'home. Durant aquest període els drets de les dones es veuran congelats fins la caiguda del franquisme i des de l'estat es farà pressió per tornar la dona al paper de mestressa de casa.

⁵³ ALVAREZ PIÑAR M. *“Exposición. El voto femenino en España.”*. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Secretaría General de políticas de igualdad. Instituto de la Mujer. Madrid, 2006.

⁵⁴ “El tratamiento del genero en el ordenamiento español. Una visión multidisciplinar del tratamiento de la mujer en los distintos ámbitos sociales. Alberto Palomar Olmeda. Tirant lo Blanch, Barcelona 2005 (p. 413 i ss.)

Amb la transició democràtica, començaran a sorgir organitzacions clandestines preocupades per la situació de la dona, entre aquestes organitzacions destaca el Moviment Democràtic de Dones i les Associacions de Dones de Casa Roges que reclamaven la llibertat i democràcia, la instauració de pàtria potestat conjunta i la creació de guarderies i menjadors per fer compatible la maternitat i el treball⁵⁵.

L'any 1977, els partits polítics són legalitzats i es celebren eleccions a Corts Constituents. Quant a la forma de distribuir els escons s'opta pel mètode de representació proporcional. En aquestes eleccions democràtiques hi van participar un gran nombre de partits i més de 5000 candidats, un 12% dels quals eren dones. La representació de dones que va resultar d'aquestes eleccions va ser molt minsa amb 21 escons de 350.

Del període de transició política i l'aprovació de la Constitució de 1978 ens interessa expressament el reconeixement del dret a la igualtat en tant que suposarà una nova renaixença dels drets de les dones que havien vist com els seus drets a la llibertat o la igualtat quedaven limitats amb el franquisme. Mitjançant l'article 14 de la CE es reconeix el dret a la igualtat, amb l'article 9 CE s'estableix l'obligació del poder públics de promoure que aquesta igualtat sigui real i efectiva, amb l'article 23 CE es consagra el dret del ciutadans i ciutadanes d'accedir en condicions d'igualtat a les funcions i càrrecs públics i per mitjà de l'article 123 CE es regula l'accés a la funció pública d'acord amb els principis de mèrit i capacitat⁵⁶. D'aquesta manera, 47 anys després i totalment endarrerits en relació amb la resta d'Europa, s'intenta retornar a la situació reconeguda l'any 1931.

Com ja hem vist, la participació de les dones en la vida política havia estat molt inferior a la dels homes. Amb la legalització dels partits polítics alguns d'ells iniciaran una

⁵⁵ SALAS M. y COMABELLA M. (coords.) *"Asociaciones de Mujeres y movimiento feminista", en ASOCIACIÓN MUJERES EN LA TRANSICIÓN DEMOCRÁTICA, Españolas en la Transición. De excluidas a protagonistas (1973-1982)*" Madrid, 1999 (p. 30)

⁵⁶ PÉREZ CANTÓ P. *"De la democràcia ateniense a la democràcia paritaria. Historia y Feminismo."* Editorial Icaria. Barcelona, 2009 (p. 217)

política de quotes per tal de fomentar la participació de la dona⁵⁷. Aquestes polítiques de quotes (que veurem més endavant) pretenien establir que un determinat percentatge del partit estigués ocupat per dones.

Entre 1980 i 1990, el PSOE i IU, arran de les pressions rebudes per les militants feministes del partit opten per incloure en els seus estatuts l'obligació d'establir un determinat percentatge de dones en les seves candidatures. Així doncs, a finals dels anys 80 es va establir una proporció d'un 25% del total de les seves llistes i a partir de l'any 1994 amb la proporció paritària del 60/40 que posteriorment analitzarem.

L'any 2001 el Grup Parlamentari Socialista, el Grup d'Izquierda Unida i el Grup Mixt van promoure una reforma de la LOREG per tal de reivindicar el paper de la dona en l'àmbit polític però aquesta proposta va ser refusada per manca de suport de les altres forces polítiques. A partir del 2002, les Comunitats Autònomes governades pel PSOE i per IU comencen a modificar les seves lleis electorals i a introduir per primer cop les llistes cremallera. Les anomenades llistes cremallera neixen a partir de la constatació dels problemes d'ineficàcia de les quotes a nivell pràctic. Si bé és cert que aquestes polítiques reconeixien un determinat percentatge de dones en les llistes dels partits, al final aquestes acabaven ocupant els últims llocs de les llistes i la seva participació resultava més simbòlica que real. El que es pretén amb el **sistema cremallera** és alternar el posicionament de dones i homes, on els homes ocupin els llocs parells i les dones imparells o viceversa, de manera que s'obtingui una representació del 50% de cada gènere.

Malgrat aquestes iniciatives per equilibrar la proporció d'homes i dones a nivell representatiu, el govern del PP, en la segona legislatura amb Jose Maria Aznar com a president del govern (2000-2004), va recórrer les lleis autonòmiques davant del Tribunal Constitucional. El fenomen autonòmic de lluita per la participació de la dona en l'àmbit polític adquirirà el seu punt àlgid mitjançant l'aprovació de la Llei d'Igualtat

⁵⁷ Als anys 80 l'índex de participació femenina als principals partits polítics era el següent: el PSOE un 13,2%, PCE un 15,7%, ALIANZA POPULAR un 33,1% i CDS amb un 19,7%. A principis dels 90 l'índex de participació del PSOE 19,5%, PP 30%, PCE 18%.

del País Basc, de 18 de febrer de 2005. Aquesta llei establí que totes les candidatures d'eleccions on tingues competència aquesta comunitat autònoma havien d'estar integrades almenys per un 50% de dones i deixava la porta oberta a crear partits polítics formats únicament per dones. Fou aquest moment quan es va començar a obrir el debat de si el fet de reconèixer la legitimitat dels partits únicament integrats per dones es podia considerar com un fet discriminatori que entrava en conflicte amb el dret a la igualtat i si aquest reconeixement era constitucionalment admissible⁵⁸.

3.1.2. Des del punt de vista del dret comparat

L'any 1848, la II^a es reconeix per primer cop a França el dret de tots els homes a votar en igualtat de condicions independentment de que fossin camperols, burgesos o comerciants. Així doncs, per primer cop es permet votar a tots els homes en igualtat de condicions independentment de la seva condició social. Passarà molt temps però fins que aquest dret es vegi ampliat a homes i dones independentment del seu gènere. Finlàndia, l'any 1906 fou el primer estat europeu en reconèixer el dret a vot de les dones seguit de Noruega (1913), Dinamarca i Islàndia (1915), Holanda (1917), Alemanya i Regne Unit (1918.) El reconeixement del dret de vot de les dones en alguns d'aquests estats és fruit del paper desenvolupat per les dones durant la I^a Guerra Mundial⁵⁹. A França, on recordem que el dret de sufragi universal masculí havia estat reconegut l'any 1848, s'aconsegueix el dret de sufragi femení l'any 1945 arran de la participació de les dones durant la II^a Guerra Mundial (igual que a Itàlia.)

L'any 1952 Nacions Unides aprova la Convenció sobre els drets polítics de la dona⁶⁰ on es reconeix el dret de tota persona a participar en el govern del seu país i es manifesta la voluntat d'igualar la condició d'homes i dones en el gaudi i l'exercici dels drets polítics. L'article 2 d'aquesta Convenció ja feia referència a la capacitat de les dones com a representants polítiques⁶¹.

⁵⁸ STC 13/2009 de 19 de gener on s'estableix la inconstitucionalitat d'un partit únicament format per dones.

⁵⁹ En la Primera Guerra Mundial la dona comença a assolir el rol de cap de família. Mentre els homes estaven lluitant a la guerra, elles tenien cura dels fills, cuidaven la casa i començaven a iniciar-se en el món laboral. En aquest punt, la dona comença a deslligar-se de la seva submissió a l'home i es mostra amb iniciativa i autoritat pròpia.

⁶⁰ Conveni dels drets polítics de la dona BOE n° 97 23-04-1974.

⁶¹ Art. 2 Convenio sobre los derechos políticos de la mujer. "Las mujeres serán ser elegibles para todos

L'any 1966, Nacions Unides adopta el Pacte internacional de drets civils i polítics⁶² segons el qual tots els estats parts es comprometen a garantir la igualtat entre homes i dones en el gaudi de tots els drets civils i polítics que es disposin i es reconeix en l'article 25 el dret de tots els ciutadans de participar en la presa de decisions mitjançant el vot i l'accés a les funcions públiques⁶³.

La Convenció sobre eliminació de totes les formes de discriminació contra la dona de l'any 1979 també va fer referència en el seu article 6 a la importància de garantir l'accés als drets de participació política de les dones⁶⁴. Aquesta Convenció va suposar un gran pas per la igualtat de drets entre homes i dones i es converteix en el marc jurídic per eradicar la discriminació de gènere. L'article 3 de la Convenció estableix l'obligació dels estats parts de prendre mesures a nivell polític, social, econòmic i cultural per assegurar el ple desenvolupament i progrés de la dona, amb l'objecte de garantir-li l'exercici i el gaudi dels drets humans i les llibertats fonamentals en igualtat de condicions amb l'home. Segons l'article 7 d'aquest Conveni els estats part han de promoure mesures per eliminar la discriminació de la dona a nivell polític i han de garantir el seu dret a vot, a participar en la formulació de polítiques governamentals i a participar en organitzacions i associacions no governamentals que s'ocupin de la vida pública i política del país.

los organismos públicos electivos establecidos por la legislación nacional en condiciones de igualdad con los hombres."

⁶² Aquest pacte va entrar en vigor el 23 de març de 1976 i ratificat per Espanya l'any 1977. (BOE, nº 103, 30-04-1977, pàg. 9337- 9343).

⁶³ Art. 25 Pacto internacional de derechos civiles y políticos: "*Todos los ciudadanos gozarán, sin ninguna de las distinciones mencionadas en el artículo 2, y sin restricciones indebidas, de los siguientes derechos y oportunidades: a) Participar en la dirección de los asuntos, directamente o por medio de representantes libremente elegidos; b) Votar y ser elegidos en elecciones periódicas, auténticas, realizadas por sufragio universal e igual y por voto secreto que garantice la libre expresión de la voluntad de los electores; c) Tener acceso, en condiciones generales de igualdad, a las funciones públicas de su país.*"

⁶⁴ Art. 6 Convención sobre la eliminación de toda forma de discriminación contra la mujer: "*Los Estados partes tomarán todas las medidas apropiadas para eliminar la discriminación contra las mujeres en la vida política y pública del país y, en particular, garantizarán, en igualdad de condiciones con los hombres, el derecho a: a) Votar en todas las elecciones y referéndum públicos y ser elegible para todos los organismos cuyos miembros sean objeto de elecciones pública.*" BOE núm. 69, de 21 de marzo de 1984 p. 7715 a 7720.

3.2. LA COMPOSICIÓ EQUILIBRADA EN LES CANDIDATURES ELECTORALS

3.2.1. FONAMENT: LA PARITAT

Hem de ser conscients que per poder parlar d'una democràcia plena, a més de complir els criteris de vot individualitzat, diversitat de partits i eleccions periòdiques es necessari garantir una representativitat equilibrada⁶⁵. Des dels anys setanta la presència de les dones en l'àmbit polític espanyol ha anat en augment. Mentre que a les primeres eleccions democràtiques després del franquisme l'any 1977 la presència de dones en el Congrés del Diputats era pràcticament inexistent, l'any 2008 el percentatge de dones era d'una mica més del 35%. Amb la legislatura actual (2011-2015) el percentatge de dones al Congrés és del 36%.

Al llarg del primers deu anys de democràcia la representació de la dona en l'àmbit polític pot ser considerada com element simbòlic del reconeixement del dret de participació política en termes d'igualtat de gènere. En aquest període les dones representen un percentatge molt petit (menys del 10% del total de membres del Parlament) i no tenen suficient rellevància com per incidir en la presa de decisions. Segons Garcia de Leon (1989) o Delgado, la presència de la dona al llarg d'aquests anys és irrellevant. Aquest procés experimentarà un canvi a partir de la legislatura iniciada l'any 1989 ja que l'índex de representació de les dones en el Congrés assolirà gairebé el 15%. Des d'aquest moment fins el 2000 la presència de la dona s'incrementarà entorn el 15 fins el 25%. A partir del 2000 les dones arribaran a representar el 30% del total de membres del Congrés.

La paritat és un mecanisme de discriminació positiva que té com a objectiu ajustar la representació de dones i homes en àmbit polític. Per als sectors feministes el terme paritat és vincula amb un moviment feminista nascut a França que busca augmentar el nombre de dones que opten a les candidatures electorals. França, que als anys 90

⁶⁵ Raquel Pastor Yuste. Género, élites políticas y representación parlamentaria en España. Editorial Tirant lo Blanch, Valencia 2011. ISBN 978-84-9004-099-7 (veure pàg. 53)

ocupava un dels llocs més baixos en l'índex dels estats europeus amb representació femenina als seus parlaments nacionals actualment és l'estat que garanteix que els 50% de les candidatures han d'estar cobertes per dones⁶⁶.

La necessitat d'establir la paritat neix arran del contrast de la presència de la dona en molts àmbits socials i l'absència de representació en la presa de decisions que afecten al conjunt de la societat⁶⁷. Si partim de que la societat té una composició mixta d'homes i dones i es considera que les dones constitueixen el 50% de la societat, té tot el sentit que els òrgans que representin la societat també estiguin formats per homes i dones d'una forma equilibrada.

Per als sectors més radicals del feminisme el terme paritat comporta una profunda revisió de la democràcia que implica un canvi social, en canvi, per als sectors més moderats, la paritat és una forma de fer visibles els drets de participació política de les dones i la necessitat que es trenqui la barrera que a la pràctica impedeix el seu accés⁶⁸.

Existeixen diverses posicions doctrinals alhora de determinar el significat del terme paritat. Per realitzar aquest treball consideraré la paritat com el mecanisme de discriminació positiva per garantir que la representativitat entre homes i dones en àmbit polític sigui proporcional. També inclouré dintre del concepte de paritat el dret de les dones a ser electes i representar la ciutadania. Hi ha autors que consideren la paritat com la possibilitat de crear una normativa electoral que permeti la participació política de les dones en condicions d'igualtat (Rey Martínez 1999), la missió de crear una societat més igualitària (Ruíz Miguel 1999) i la introducció de les diferències sexuals en àmbit polític (Calvo 1999.)

3.2.2. LA PARITAT A NIVELL EUROPEU

Des d'aquest reconeixement del dret a sufragi de les dones als anys vint van ser moltes les consideracions envers el paper que havia de tenir la dona enfront la política; primer

⁶⁶ “Joan Scott y las Políticas de la Historia. Cristina Borderias (ed.) Editorial Icaria, Barcelona 2006.

⁶⁷ “Mujer y Derecho.” Jonarda de Igualdad de la Facultad de Derecho. Universitat de València. Editorial Tirant lo Blanch. Valencia 2011 (Pàg. 24-34.)

⁶⁸ Vid Elviro Aranda Álvarez Op. Cit. Pàg. 139

era considerada com un individu subordinat en gran part a la voluntat del ‘*pater familias*’, poc a poc anirà adquirint llibertat per decidir per ella mateixa qui vol que governi i finalment, s’obrirà la porta a que sigui ella mateixa la que es plantegi governar. L’evolució dels drets de la dona ha estat molt diferent en tots els països a nivell mundial i dintre la mateixa Unió Europea; possiblement pels efectes de la II^a Guerra Mundial i per algunes guerres internes com la Guerra Civil. Tot i això, i independentment dels diferents moments pels que ha passat cada estat per arribar fins al posicionament actual del paper de la dona en societat, un fenomen que ha estat present en tots els estats ha estat la poca participació de la dona en la presa de decisions polítiques.

L’any 1966 es va portar a terme la Cimera europea de les dones per la renovació política i de la societat on es va posar de manifest la preocupació envers la participació de les dones en la política. Aquell any el percentatge de dones al Parlament Europeu era del 28%, una xifra força reduïda però tot un èxit si la comparem amb estats com França o Regne Unit on la participació de les dones no arribava ni al 10%. A l’estat espanyol hi havia la presència d’un 23% de dones. Aquell mateix any, el Consell de la UE va emetre la Recomanació del Consell de 2 de desembre de 1966 relativa a la participació equilibrada de dones i homes en els processos de presa de decisions en la qual es sol·licitava als estats que adoptessin una estratègia per promoure la participació equilibrada d’homes i dones per mitjà de les mesures legislatives, reglamentàries o d’incentivació oportunes.

El 1985 es va aprovar a Finlàndia una llei que establia que dones i homes havien de participar en l’àmbit polític de la forma més igualitària possible, l’any 1995 es va modificar establint que almenys la representació d’almenys un 40% de cada sexe.

L’any 1988, el Parlament Europeu va aprovar la Resolució 169/1988 mitjançant la qual es sol·licitava als partits polítics que establissin un sistema de quotes definit i controlable per tal d’aconseguir en un període breu de temps una major igualtat representativa. El Consell ja havia emès mitjançant la Recomanació de 13 de desembre de 1984 relativa a la promoció d’accions positives en favor de la dona una crida a les

mesures que fomentessin la seva participació política ⁶⁹.

Aquesta Recomanació criticava la regulació de la igualtat formal en tant que les normes jurídiques sobre la igualtat de tracte eren insuficients per eliminar qualsevol forma de desigualtat de fet si els governs, actors socials i organismes afectats no empraven paral·lelament accions per compensar els efectes perjudicials per a la dona derivats de determinades actituds, comportaments o estructures de la societat⁷⁰.

L'any 1989 el Consell d'Europa va organitzar una conferència sobre el tema: "el principi democràtic d'igual representació on es comença a analitzar el concepte de paritat. En motiu d'aquesta conferència un grup d'especialistes comencen a elaborar un informe sobre democràcia paritària que es va publicar a principis de 1995. Aquest informe proposava orientacions estratègiques com ara la fixació de lindars de paritat i quotes aplicables als diferents òrgans dels estats i als partits polítics. Per mitjà de la resolució del Consell de Ministres de la UE de 27 de març de 1995 (186/c/cee) s'estableix que la participació equilibrada en la presa de decisions constitueix una condició important per assolir la igualtat entre homes i dones i s'encomana fer tot el possible perquè es produeixin els canvis en les estructures socials i actituds essencials per a una autèntica igualtat en l'accés als llocs de presa de decisions en l'àmbit polític, econòmic, social i cultural.

La participació de les dones en la presa de decisions polítiques ha estat analitzada amb freqüència pels ministres europeus responsables de la igualtat de dones i homes. En aquest punt, destaquen la Conferència d'Estrasburg de 4 de març de 1986 sobre "La participació de les dones en el procés polític : polítiques i estratègies per aconseguir la igualtat en la presa de decisions ", la Conferència de Viena del 4 i 5 de juliol de 1989 sobre "Estratègies polítiques per a la consecució de la igualtat real de les dones i els homes " i la Conferència d'Istanbul del 13 i 14 de novembre de 1997 on es va establir la igualtat entre dones i homes com a criteri fonamental de la democràcia⁷¹.

⁶⁹ 84/635/CEE

⁷⁰ Julia Sevilla Merino. "Democracia Paritaria y Constitución" (pàg. 8)

⁷¹ Recomanació Rec (2003) 3 del Comitè de Ministres als Estats membres sobre participació equilibrada de les dones i els homes en els processos de presa de decisió en els àmbits polític i públic adoptada el 12

El 3 de novembre de 1992 es va portar terme a Atenes la Cimera Europea de les dones al poder. Aquesta cimera va posar de manifest la persistència del sostre de cristall⁷²; les dones continuen en una situació de desigualtat en pel que fa a la seva participació en les decisions públiques i polítiques en tots els nivells (locals, regionals i europeus.) Va ser en aquest moment quan es va reconèixer que les dones representen més de la meitat de la població i mereixen un repartiment igualitari del poder però per aconseguir-ho el sistema democràtic havia de canviar.

El 24 de maig de 1994 es va aprovar a Bèlgica una llei de quotes que establia que les llistes havien d'incloure un 25% de candidates que progressivament havia de ser augmentat fins al 33%. En que cas de no complir aquesta quota el nombre de candidats disminueix en la mateixa proporció. Com ja hem mencionat anteriorment, el problema d'aquest sistema era que no establia quina posició han d'ocupar les dones dintre de la llista i generalment es situaven en les últimes posicions.

El 2 de desembre de 1996 s'aprova la Recomanació 95/694/CE relativa a la participació equilibrada entre dones i homes en la presa de decisions on es recomana als estats membres que adoptin un programa estratègic integral i desenvolupin o introdueixin mesures legislatives per obtenir una presència equilibrada entre dones i homes en la presa de decisions.

L'any 1997 Portugal va modificar la seva Constitució establint l'obligació dels poders públics de promoure la igualtat en l'exercici dels drets cívics i polítics. Tanmateix, es va modificar el terme "ciutadans" pel d'homes i dones⁷³. Aquell any el marc europeu de participació política de les dones era el següent: els primers llocs eren ocupats per

març 2003a Estrasburg (pàg. 3)

⁷² Sostre de cristall és el simbolisme que expressa la barrera invisible que impedeix a les dones ser titulars del dret a la igualtat en l'accés al poder. Una part del sector feminista considera que aquesta barrera invisibles continua persistint tot i haver desaparegut els obstacles legals que impediien el seu accés. Aquest sector considera que tot i que el poder de l'estat és compartit entre homes i dones, el "pater" de l'Estat continua sent l'home.

⁷³ María Luisa Balaguer. "La construcción jurídica del género". Ediciones Càtedra. Madrid 2005 (pàg. 120)

Suècia i Noruega amb un 40% de dones a les Cambres. En segon lloc hi havia Dinamarca i Països Baixos entorn el 30% seguits d'Alemanya amb un 26%. A Espanya la representació de les dones era del 24,6 %. La situació d'alguns altres països com Portugal (14%), Itàlia (11%) o França (6,4 %) era força preocupant⁷⁴. Aquell mateix any es porten a terme la Conferència de Nova Delhi on es reclama als partits polítics que fomentin la participació de dones i la ja mencionada Conferència d'Istanbul on s'insisteix en l'estudi de la paritat i la reforma dels diferents ordenaments jurídics amb l'objectiu de garantir una representació equilibrada.

EL 17 d'abril de 1999 es va portar a terme a París la conferència "les dones i els homes en ells llocs de poder" va incidir en la necessitat d'intensificar les mesures per tal d'aconseguir l'equilibri participatiu de dones i homes. Aquell mateix any, el Consell va analitzar el progrés de la participació de les dones mostrant que les diverses recomanacions no havien aconseguit el resultat que es perseguia.

Mitjançant la resolució de 3 de març del 2000, el Parlament Europeu va sol·licitar la mobilització d'institucions i òrgans nacionals i europeus per contribuir al reequilibri de dones i homes i es va promoure la introducció de quotes. La resolució de 5 de juliol de 2001 va recomanar l'adopció de plans nacionals per promoure una participació equilibrada en la presa de decisions i fomentava en particular l'adopció de sistemes de quotes en els partits polítics⁷⁵.

Al projecte d'informe sobre la representació de les dones en els processos de presa de decisions polítiques: qualitat i igualtat presentat per Sirpa Pietikäinen⁷⁶ es deixa clar que el procés d'igualtat en la participació de la dona en la presa de decisions polítiques ha quedat estancat i no ha arribat als objectius d'equilibri que es buscaven; les dones ocupen un 24% dels Parlaments nacionals de la UE i no s'assoleix la presència equilibrada del 60/40 que es perseguia.

⁷⁴ Vid. Sevilla merino op.cit. Pàg. 11

⁷⁵ Mª Immaculada Pastor Gosalbez (coord.) "Integración Europea y Género" Capítulo 5. Democracia Paritaria y Unión Europea. Julia Sevilla Merino (pàg. 155)

⁷⁶ Diputada finlandesa del PE i membre de la Comissió dels drets de la dona i igualtat de gènere

En aquest punt, podem concloure que la participació política de les dones ha estat motiu de preocupació de la Unió Europea i del Consell d'Europa que ha estat contínuament emetent normatives i recomanacions per impulsar els Estats a adoptar mesures a fi de pal·liar aquest dèficit representatiu.

3.2.3. LA PARITAT, LA LLEI ORGÀNICA PER LA IGUALTAT I LA LOREG

En aquest sentit, establir un determinat índex de participació femenina en l'àmbit polític no ha de ser considerat com la representació d'ideologies diferents entre homes i dones sinó com un mecanisme per garantir l'efectiva representació del conjunt de la població. Si al món som dones i homes, en l'àmbit polític també haurem de ser representats per dones i homes. Així doncs, la paritat i el conjunt d'accions positives per tal d'afavorir la representació política de les dones han de ser enteses com un mitjà per apropar les dones a la manifestació dels seus interessos i preocupacions.

Els partits polítics estan sotmesos a un règim d'organització interna democràtica i gaudeixen, igual que la resta d'associacions, d'autonomia d'organització i poden aprovar les seves pròpies normes d'organització i funcionament⁷⁷. Per tant, són lliures d'establir les quotes per afavorir la participació de qualsevol col·lectiu amb la única limitació de que l'aprovació d'aquestes quotes s'efectuï d'acord amb les regles del l'estatut del partit⁷⁸.

Al Congrés del PSOE de l'any 1979 es va començar plantejar la poca representació de les dones en els diferents òrgans del partit i es va plantejar la necessitat d'incorporar la problemàtica de la dona en les propostes del partit com a símbol d'identitat de l'esquerra i com a element diferenciador dels partits de dretes. L'establiment d'aquest tipus de mesures deriva de les demandes de reconeixement dels drets polítics de les dones que sol·licitaven algunes associacions feministes als partits polítics⁷⁹.

El primer antecedent de mesures positives per promoure la participació de la dona en l'àmbit polític el trobem l'any 1988 amb l'aprovació per part del PSOE d'una quota que

⁷⁷ Llei 6/2002 de 27 de juny dels Partits Polítics

⁷⁸ Vid. SEVILLA MERINO J. Op. Cit. Pàg. 52

⁷⁹ CHICANO JAVAYUGO E. "Algunas reflexiones sobre paridad" (veure pàg. 155-177)

establia que un 25% dels membres dels seus òrgans interns havien de ser dones. Aquestes quotes volien garantir una representació del nombre de dones a les llistes del partit.

El programa electoral del PSOE de l'any 1986 incloïa entre els seus objectius el compromís de fomentar una major participació de les dones i d'educar la societat en la igualtat i la participació. Si ens situem a les eleccions de 1987 el 87% de les candidatures presentades al Congrés eren ocupades per homes, aquestes candidatures van acabar rebent el 94% dels escons. Al Senat el 96% de les candidatures eren presentades per homes i van acabar constituint el 98% dels escons⁸⁰. Les propostes electorals del Partit Socialista Obrer Espanyol de l'any 1996 incloïen com a objectiu la presència paritària en els òrgans representatius i l'any 1997 aquest partit estableixen definitivament la democràcia paritària en el seu partit.

Malgrat que els debats a Espanya al voltant de la participació de dones en els llocs de decisió es van iniciar a partir dels anys 90, la presentació de propostes formals d'inclusió de criteris paritaris en la legislació electoral no van tenir lloc fins al novembre de 2001 quan el PSOE presentar una Proposta de modificació de la Llei Orgànica Electoral de Règim General. Aquesta iniciativa va anar seguida de dues Proposicions de llei presentades pel Grup parlamentari d'Esquerra Unida i una altra presentada pel grup Mixt.

Finalment, la materialització d'aquestes propostes es veurà en la Llei Orgànica 3/2007 per la igualtat efectiva entre dones i homes per la qual es modificarà la Llei Orgànica 5/1985 de Règim Electoral General. Van ser moltes les discussions polítiques, jurídiques i socials entorn a la reforma de la LOREG. Segons la opinió inicial del Partit Popular, que mai havia aplicat un sistema de quotes, aquesta reforma suposa una clara restricció de la lliure activitat dels partits polítics en la formació de candidatures i vulnera la llibertat d'ideologia i el pluralisme polític.

⁸⁰ Vid. Julia Sevilla Merino Op. Cit. Pàg. 17

El debat que va sorgir a partir de la reforma de la LOREG va ser el següent: el fet que la reforma de la llei electoral incorporés l'obligació de presentar llistes de candidats amb proporcions paritàries d'homes i dones podia entendre's en el reconegut a l'art. 23.2 CE on es reconeix el dret d'accés als càrrecs públics en condicions d'igualtat atenent a la situació històricament desfavorable que ha sofert la dona en aquest àmbit ja reconeguda a l'art. 14 CE o per contra, una actuació de l'estat a favor de la presència de les dones en l'accés als càrrecs públics entrava en conflicte amb el dret a la igualtat per considerar que la condició del gènere és irrellevant en quant a l'accés als càrrecs i funcions públiques. La segona afirmació no podia ser considerada vàlida ja que el reconeixement del dret d'accés als càrrecs públics en condicions d'igualtat no entra en conflicte amb l'obligació dels poders públics de promoure que la igualtat sigui real i efectiva de l'article 9.2 CE ja que sinó qualsevol política que promoguéssim condicions diferenciadores per fer efectiva la igualtat seria contrària a l'art. 14 CE.

Arran de la preocupació per aconseguir l'equilibri entre homes i dones a nivell de participació política, la Llei Orgànica 3/2007 per la igualtat efectiva entre homes i dones ha introduït una reforma important en la legislació electoral.

Tal com estableix l'article 1 de la Llei Orgànica 3/2007 per la igualtat efectiva entre homes i dones l'objectiu d'aquesta llei és fer efectiu el dret a la igualtat de tracte i oportunitats entre dones i homes mitjançant l'eliminació de la discriminació de la dona. A l'article 11 de la LO 3/2007 el legislador es posiciona a favor de les accions positives. L'ordenament parteix de la igualtat entre homes i dones que històricament han estat discriminades i les accions positives són mesures temporals i proporcionals que tenen com a objectiu corregir aquesta desigualtat. En canvi, la mesura proposada per la disposició addicional primera considera el sexe com un element diferenciador i es correspon amb una mesura de discriminació inversa. Considerem que es tracta d'una mesura de discriminació inversa atenent al motiu sospitós pel qual la participació de les dones ha estat històricament inferior a la dels homes i per l'escassetat de recursos dels que ha disposat per accedir als càrrecs de representació política.

Per C. Monereo Atienza, la llei per la igualtat efectiva de dones i homes no s'ocupa

únicament de la discriminació existent sinó també en posar de manifest que les llei elaborades sense la presència de dones provoquen que la cultura jurídica sigui sexista i que es consideri el gènere com una variable fonamental⁸¹.

L'article 14.4 de la Llei Orgànica per la igualtat exigeix la presència igualitària de dones en les candidatures electorals amb l'objectiu d'aconseguir una presència equilibrada de dones en l'àmbit de la presa de decisions polítiques. Per garantir l'eficàcia d'aquest precepte el legislador ha hagut de modificar la Llei Orgànica 5/1985 de 19 de juny del Règim Electoral General⁸². Segons la disposició addicional primera es considera composició equilibrada la presència de dones i home on la representació d'un del dos sexes no superi el 60% ni sigui interior al 40%.

Aquesta norma hauria pogut intentar incidir en la representativitat de les dones mitjançant tècniques indirectes tals com els incentius però el legislador ha optat per establir una obligació directa que en garanteixi la seva representació.

L'article 44.1 bis LOREG⁸³ persegueix l'efectivitat de l'article 14 CE en l'àmbit de la

⁸¹ C. Monereo Atienza, Reflexiones críticas sobre igualdad de género a raíz del proyecto de Ley orgánica para la igualdad entre mujeres y hombres aprobada el 21 de diciembre de 2006 (veure pàg. 6)

⁸² "Derecho y (des) igualdad por razón de género. Una visión multidisciplinar." Carmen Azcárraga Monzonís (coord.) Editorial Tirant lo Blanch, Valencia 2011. ISBN 978-84-9004-085-0 (Veure pàg. 36-37)

⁸³ Art. 44 bis LOREG "1. Las candidaturas que se presenten para las elecciones de diputados al Congreso, municipales y de miembros de los consejos insulares y de los cabildos insulares canarios en los términos previstos en esta Ley, diputados al Parlamento Europeo y miembros de las Asambleas Legislativas de las Comunidades Autónomas deberán tener una composición equilibrada de mujeres y hombres, de forma que en el conjunto de la lista los candidatos de cada uno de los sexos supongan como mínimo el cuarenta por ciento. Cuando el número de puestos a cubrir sea inferior a cinco, la proporción de mujeres y hombres será lo más cercana posible al equilibrio numérico. En las elecciones de miembros de las Asambleas Legislativas de las Comunidades Autónomas, las leyes reguladoras de sus respectivos regímenes electorales podrán establecer medidas que favorezcan una mayor presencia de mujeres en las candidaturas que se presenten a las Elecciones de las citadas Asambleas Legislativas. 2. También se mantendrá la proporción mínima del cuarenta por ciento en cada tramo de cinco puestos. Cuando el último tramo de la lista no alcance los cinco puestos, la referida proporción de mujeres y hombres en ese tramo será lo más cercana posible al equilibrio numérico, aunque deberá mantenerse en cualquier caso la proporción exigible respecto del conjunto de la lista. 3. A las listas de suplentes se aplicarán las reglas contenidas en los anteriores apartados. 4. Cuando las candidaturas para el Senado se agrupen en listas, de acuerdo con lo dispuesto en el artículo 171 de esta Ley, tales listas deberán tener igualmente una composición equilibrada de mujeres y hombres, de forma que la proporción de unas y otros sea lo más cercana posible al equilibrio numérico."

representació política on tot i que homes dones són formalment iguals materialment els homes han estat molt més presents. Aquest article estableix que les candidatures de les eleccions al Congrés, les assemblees territorials, el Parlament Europeu i els ens locals han de tenir una composició equilibrada d'homes i dones de forma que en el conjunt de la llista els aspirants de cada gènere suposin mínim un 40% en cada tram de 5 llocs.

La reforma de l'article 44 bis també s'aplica a les Comunitats autònomes tot i que també es preveu que les llei reguladores dels règims electorals pròpies de cada CCAA puguin establir mesures que afavoreixin una major presència de dones les candidatures de les eleccions autonòmiques. En aquest sentit es deixa la porta oberta a la competència autonòmica per establir les mesures que el legislador de cada CCAA consideri convenient però amb el límit de que aquetes mesures no poden superar la representació de més d'un 60% de dones⁸⁴.

Com a excepció, el mandat de l'article 44 bis LOREG no es fa extensiu als municipis que tinguin menys de 3.000 o 3.000 habitants i a les illes amb 5.000 o menys residents. En relació amb les illes aquest precepte és força irrellevant si tenim en compte que totes les illes actualment superen els 5.000 habitants.

En relació amb les llistes de suplents i d'acord amb el que s'estableix a l'article 44 bis apartat tercer i l'apartat primer de la Instrucció de la Junta Electoral Central d'abril de 2007⁸⁵ també s'aplicaran les mateixes mesures de composició equilibrada.

Les candidatures del Senat, que són individuals, poden agrupar-se en llistes segons

⁸⁴ Andrés Boix Palop. Las medidas para la presencia equilibrada de mujeres y hombres en cargos representativos capítulo sexto. Comentarios a la Ley orgánica 3/2007 de 22 de marzo para la igualdad efectiva de mujeres y hombres. Editorial la Ley, Madrid 2008. ISBN 978-84-9725-886-9 (veure pàg. 223)

⁸⁵ BOE, núm. 94, de 19 de abril de 2007. Apartado primero: *“La Ley Orgánica 3/2007, de 22 de marzo, para la igualdad efectiva de mujeres y hombres, añade un nuevo artículo 44 bis a la Ley Orgánica de Régimen Electoral General. En dicho precepto se establece la exigencia de que las candidaturas que se presenten deberán tener una composición equilibrada de mujeres y hombres, de forma que en el conjunto de la lista los candidatos de cada uno de los sexos supongan, como mínimo, el cuarenta por ciento, proporción que deberá mantenerse también en cada tramo de cinco puestos. Si el número de candidatos o el último tramo de la lista no alcanzase los cinco puestos, la proporción de mujeres y hombres será lo más cercano al equilibrio numérico, manteniendo la proporción respecto del conjunto de la lista. Se declara igualmente que las citadas reglas serán aplicables a las listas de suplentes.”*

l'article 171 LOREG⁸⁶. En aquests casos i segons l'article 44 bis apartat quart s'haurà de vetllar per una composició equilibrada de forma que la proporció sigui el més propera possible a l'equilibri numèric.

Segons l'establert per la Junta Electoral Central per les eleccions locals de 2007 les llistes de candidats, per tal de facilitar la verificació de les exigències legals de composició equilibrada, hauran d'incloure "Don" o "Doña" o els seus equivalent en les llengües oficial de les comunitats autònomes al cotat del nom de cada candidat.

En relació amb la constitucionalitat de la reforma de la llei electoral en matèria de representació equilibrada, el Jutjat Contenciós-administratiu de Santa Cruz de Tenerife va presentar una qüestió d'inconstitucionalitat. A aquesta petició es va acumular el recurs d'inconstitucionalitat interposat per més de 50 diputats del Grup Parlamentari Popular del Congrés del diputats. Aquestes dues qüestions van ser resoltes per mitjà de la Sentència del Tribunal Constitucional de 29 de gener de 2008.

Segons la interpretació de la reforma de la LOREG que en fa el Tribunal Constitucional en aquesta sentència, les llistes paritàries no suposen un tractament peyoratiu ni diferenciat en raó del sexe dels candidats ja que les proporcions s'estableixen per igual per als candidats d'un i altre sexe.

El TC senyala que l'article 44 bis de la LOREG persegueix l'efectivitat de l'art. 14 CE en l'àmbit de la representació política on tot i que homes i dones són formalment iguals, és evident que les segones han estat sempre materialment preterides. En aquest mateix sentit, el Tribunal Constitucional assenta que establir que els partits polítics compleixin amb la seva condició constitucional d'instrument per a la participació política reconeguda a l'art. 6 CE, mitjançant una integració de les seves candidatures que

⁸⁶ Art. 171 LOREG: *"1.Las candidaturas para el Senado son individuales a efectos de votación y escrutinio, aunque pueden agruparse en listas a efectos de presentación y campaña electoral.2. Cada candidatura a Senador debe incluir dos candidatos suplentes haciendo constar el orden en que deban asumir la suplencia. Los nombres de los candidatos suplentes figurarán en la publicación de las candidaturas en el "Boletín Oficial del Estado" y en toda la documentación electoral, pero no se incluirán en las papeletas electorales."*

permeti la participació equilibrada d'ambdós sexes suposa fer servir els partits per fer realitat l'efectivitat en el gaudi dels drets exigida per l'art. 9.2 CE. I fer-ho, és constitucionalment lícit ja que amb la composició de les cambres legislatives s'assegura la incorporació de les dones en els procediments normatius i l'exercici del poder públic.

Segons el que estableix el TC en aquesta sentència, el legislador es preocupa per detallar unes pautes que garanteixin la paritat i pretén evitar que el partits polítics trobin formules que permetin evadir el percentatge de representativitat.

Els efectes de la reforma de la LOREG en xifres

Si entrem a valorar els efectes de la reforma de la LOREG en les dues últimes legislatures s'observa com després de les eleccions del 20 de novembre de 2011 el percentatge de dones del Congrés dels Diputats ha resultat ser tres dècimes inferior del valor a l'inici de la legislatura anterior. UPyD amb un 40% de dones i un 60% d'homes que ocupen els escons és l'únic partit que s'até al sistema de representació proporcional de la LOI. Tot i que no compleixen l'establert per la LOI, PSOE amb un 39% dels escons ocupats per dones i el Partit Popular amb un 36% estan prop d'aconseguir la representació que persegueix la llei.

En relació amb el Senat podem observar com a l'inici de l'actual legislatura el percentatge de dones era del 33% mentre en la legislatura anterior era del 28%. És important destacar que tot i que hi ha hagut un creixement bastant fort cap grup parlamentari de forma aïllada assoleix la representació mínima del 40%

Dones al Congrés dels Diputats segons els grups parlamentaris al constituir la Càmera

	2011-2015		2008-2011	
	Ambdós sexes	% dones	Ambdós sexes	% dones
Total	350	36,0	350	36,3
Popular	185	36,2	154	29,9
Socialista	110	39,1	169	43,2
Català (CiU)	16	31,3	10	40,0
IU-ICV	14	28,6		
UPyD	5	40,0		
Basc (EAJ - PNV)	5	20,0	6	0,0
Mixt	15	26,7	4	75,0
ERC - IU - ICV – BNG			7	14,3

Font: Elaboració per part de l'Institut de la dona per la igualtat d'oportunitats a partir de les dades del Congrés dels Diputats.

Dones en el Senat segons grup parlamentari al constituir la Cambra

	2011-2015		2008-2011	
	Ambdós sexes	% dones	Ambdós sexes	% dones
Total	261	33,3	255	28,2
Popular	161	37,9	120	29,2
Socialista	58	22,4	100	29,0
Català (CiU)	13	38,5	7	28,6
Basc (EAJ-PNV)	10	30,0	4	25,0
Entesa pel Progrés de Catalunya(*)	10	30,0		
Mixto	9	22,2	8	0,0
PSC-ERC-ICV-EUA (ECP)			16	31,3

(*) Entesa pel Progrés de Catalunya es va constituir l'any 2011 i està formada per PSC-PSOE-ICV-EUiA; en les tres legislatures anteriors també en formava part ERC

Font: Elaboració per l'Institut de la dona per la igualtat d'oportunitat a partir de dades del Senat.

He de reconèixer que el model de composició equilibrada derivat de la reforma de la LOREG no ha aconseguit complir les seves expectatives tot i això m'agradaria destacar que s'ha aconseguit iniciar un procés, sense retorn, per tal d'incrementar cada cop més la presència equilibrada de dones en tots als àmbits de la societat i en especial en la presa de decisions polítiques. Es tracta d'un procediment lent però val la pena. Tal com va establir el Lobby Europeu de dones s'han de desenvolupar mecanismes que permetin a dones i homes actuar conjuntament en la recerca de la pau i la democràcia de les societats, que siguin companys en la presa de decisions, en la justícia, en el desenvolupament, en la ciència i sobretot en la construcció d'un futur comú.

4. CONCLUSIONS

1. Per iniciar aquest últim apartat cal reconèixer els canvis socials i jurídics que s'han produït a l'estat espanyol en l'últim segle com a conseqüència dels reconeixement del dret a la igualtat entre homes i dones.

L'article 14 CE reconeix el dret a la igualtat de tots els espanyols davant la llei però això no impedeix que els poders públics amb la intenció de vetllar per què aquesta igualtat sigui real i efectiva estableixin un tracte diferenciador quan estigui justificat. A més de proclamar el principi d'igualtat l'article 14 CE prohibeix la discriminació i estableix diverses causes considerades com a sospitoses; una d'aquestes causes és el sexe. Malgrat l'any 1995 a la Conferència Mundial sobre la dona a Pequín ja es va reconèixer que era més convenient utilitzar el terme gènere per ser més comprensiu de la realitat i menys agressiu, el precepte constitucional de l'article 14 continua parlant de sexe. En aquest punt, seria convenient que el legislador es plantegés utilitzar el terme gènere en tota la normativa del futur.

La LOI ha estat criticada pel tracte privilegiat de les dones envers els homes i per no establir com s'ha de determinar la discriminació i quins criteris s'han d'utilitzar. Per una altra banda, també ha estat criticada pel seu excessiu intervencionisme en tots els àmbits de la societat. Segons la meva opinió la LOI continua deixant massa decisions en mans dels particulars on si bé és cert que promou que els poders públics adoptin accions positives no ho fa de forma estricta ni preveu sancions disciplinaries en cas d'incompliment.

2. L'article 23 CE consagra el dret de tots els ciutadans a prendre part en les decisions polítiques i el dret d'accedir als càrrecs públics. Aquest article eleva la participació política a la categoria de dret fonamental i regula un dret que ha de ser exercit en condicions d'igualtat, que requereix desenvolupament legal i que permet la introducció de mesures que afavoreixin la igualtat de condicions a nivell polític. L'article 1.2 CE estableix que el poble és el titular de la sobirania

de l'estat. Una forma de manifestar aquesta titularitat és mitjançant el dret a sufragi.

3. El reconeixement d'aquest dret, es considerarà universal a l'estat espanyol a partir de l'any 1931 mitjançant la legitimació del dret de vot de les dones. Tot i aquest reconeixement, les xifres mostren com al llarg de la història de la democràcia de l'estat espanyol, la participació de les dones com a representants polítiques ha estat gairebé inexistent.

Des de la Unió Europea s'ha mostrat una forta preocupació en relació amb la incorporació de la dona en la presa de decisions i s'han impulsat força mesures del que coneixem com a '*soft law*'. Aquestes mesures han portat a que bona part dels estats membres de la UE modifiquessin les seves normatives en àmbit de participació però al no tenir força vinculant ni obligatòria no s'ha pogut garantir l'efectivitat d'aquest tipus de mesures ni s'ha determinat quines eren les més adequades.

L'any 2007, a l'estat espanyol es va aprovar la Llei Orgànica 3/2007 per la igualtat efectiva entre dones i homes. Aquesta llei va introduir una quota de gènere en l'àmbit de participació política per la qual es va modificar la Llei Orgànica 5/1985 de Règim Electoral General i es va establir el sistema de composició equilibrada explicat anteriorment. Així doncs, l'article 44 bis de la LOREG estableix el principi de composició equilibrada amb una presència mínima del 40% de cada gènere d'acord amb el total de les llistes i en trams de cada cinc (doble quota electoral.) Gràcies a aquesta reforma, el sistema electoral i l'organització dels mateixos partits han de presentar una composició equilibrada.

Si comparem la situació actual amb fa vint anys, avui dia ens mostrem amb una actitud més positiva cap a la integració política de les dones. Tant el govern, com les diferents cambres i els partits polítics admeten que la representació desequilibrada en la presa de decisions polítiques implica un dèficit democràtic.

Sembla ser que tot som conscients de que una participació equilibrada entre dones i homes augmenta l'abast de la política i expandeix la xarxa de persones implicades. Tot i això, la realitat en xifres ens fa plantejar si el que es pretenia amb aquesta reforma s'ha aconseguit d'una forma efectiva o si realment la participació de les dones continua sent un element més bé simbòlic ja que la tendència mostra com s'acostumen a situar les dones en els escons amb menys rellevància.

4. Tot i que el legislador espanyol també s'ha mostrat preocupat per l'escassa participació de les dones a nivell polític, encara queda molt per fer. Les lleis no són suficients per canviar la forma en què els ciutadans participen a nivell polític si no van acompanyades d'un canvi social. Potser, ara que s'han afegit a l'ordenament els mecanismes suficients per garantir-ne la seva participació, el que hauria de fer l'estat és promoure campanyes per intentar educar a la ciutadania en el gènere.

En definitiva, en aquest treball s'ha tractat un tema complex com és el dret a la igualtat i els drets de participació política des de la perspectiva de gènere. Com hem pogut veure al llarg del treball l'estat ha intentat incidir per tal que la igualtat sigui real i efectiva però encara queda molt camí per recórrer si es vol aconseguir que algun dia el sexe sigui únicament una diferenciació biològica i no una diferència d'oportunitats.

5. FONTS D'INFORMACIÓ

5.1. BIBLIOGRAFIA

BALAGUER CALLEJÓN F. (Coord) *Manual de Derecho Constitucional. Volumen II. Derechos y Libertades Fundamentales, Deberes Constitucionales y Principios Rectores, Instituciones y Órganos Constitucionales*. Editorial Tecnos, 2014

SOUTO GALVÁN C. *Principio de igualdad y transversalidad de género*. Editorial Dykinson. Madrid, 2012 ISBN 978-84-15454-46-5

PASTOR YUSTE R. *Género, élites políticas y representación parlamentaria en España*. Editorial Tirant lo Blanch. Valencia, 2011 ISBN 978-84-9004-099-7

FABRAGAT MONTFORT G. (Coord) *Mujer y Derecho. Jornada de Igualdad de la Facultad de Derecho. Universitat de València*. Editorial Tirant lo Blanch, 2011 ISBN 978-84-9004-027-0

ÁLVAREZ VÉLEZ (Coord.) *Lecciones de Derecho Constitucional*. Editorial Tirant lo Blanch, Valencia 2010. ISBN 978-84-9876-886-2

GÓMEZ FERNÁNDEZ I. (Coord.) *Esquemas de Derecho Constitucional. Tomo XXII*. Editorial Tirant lo Blanch. Valencia, 2008.

GIMÉNEX GLÜCK D. *Juicio de Igualdad y Tribunal Constitucional* Editorial Bosch, 2004. ISBN 84-9790-017-0

IGLESIAS BÁREZ M. *Estructura orgánica y derechos fundamentales en la Constitución Española de 1978.* Ediciones Universidad de Salamanca 2012.

FIGUERUELO BURRIEZA A. (Edit.) *Estudios interdisciplinarios sobre igualdad y violencia de género.* Editorial Comares, Granada 2008. ISBN 978-84-9836-465-1

BALAGUER F. *La configuración normativa de Principios y derechos constitucionales en la Constitución Europea*. Sevilla, 2005.

PASTOR GOSÁLBEZ (Coord.) *Integración Europea y Género*. Editorial Tecnos, Madrid, 2014. ISBN 978-84-309-6170-2

CARMONA CUENCA E. *Diversitat de Gènere i Igualtat de Drets*.

SALA FRANCO T. *Comentarios a la Ley Orgánica 3/2007, de 22 de marzo, para la*

IGUALDAD EFECTIVA DE MUJERES Y HOMBRES". Editorial la Ley. Madrid, 2008. ISBN 978-84-9725-886-9

CONSEJO GENERAL DEL PODER JUDICIAL. *‘La discriminación positiva. Manuales de formación continuada’*. Madrid, 2006. ISBN 84-96518-44-2

APARICIO PÉREZ M. *‘Manual de Derecho Constitucional’*. Editorial Atelier, Barcelona 2012. ISBN 978-84-92788-92-7

GARCÍA SORIANO M. *‘Elementos de derecho electoral’*. Editorial Tirant lo Blanch. Valencia 2010. ISBN 978-84-9876-915-9

GARCÍA CUADRADO A. *‘Sistema Constitucional de Derechos y Libertades. Tomo I’*. Editorial Club Universitario. Alicante 2000. ISBN 84-8454-031-6

URIBE OTALORA A. *‘Las cuotas de género y su aplicación en España: los efectos de la Ley de Igualdad en las Cortes Generales y los Parlamentos Autonómicos’*. Revista de estudios políticos. ISSN0048-7694 N°160 pàg. 159-197

ALVAREZ PIÑAR M. *‘Exposición. El voto femenino en España.’* Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Secretaría General de políticas de igualdad. Instituto de la Mujer. Madrid, 2006.

PALOMAR OLMEDA A. *‘El tratamiento del género en el ordenamiento español. Una visión multidisciplinar del tratamiento de la mujer en los distintos ámbitos sociales’*. Editorial Tirant lo Blanch, Barcelona 2005. ISBN 84-8456-333-2

M. SALAS Y M. COMABELLA (Coord.) *‘Asociaciones de Mujeres y movimiento feminista’*, en ASOCIACIÓN MUJERES EN LA TRANSICIÓN DEMOCRÁTICA, Españolas en la Transición. De excluidas a protagonistas (1973-1982). Madrid, 1999

PÉREZ CANTÓ P. *‘De la democràcia ateniense a la democràcia paritaria. Historia y Feminismo’*. Editorial Icaria. Barcelona, 2009. ISBN 978-84-9888-051-9

BORDERIAS C. *‘Joan Scott y las Políticas de la Historia’*(ed.) Editorial Icaria, Barcelona 2006. ISBN 84-7426-873-9

BALAGUER M. *‘La construcción jurídica del género’*. Ediciones Càtedra. Madrid 2005.

AZCÁRRAGA MONZÓNIS C. (Coord.) *‘Derrecho y (des) igualdad por razón de*

género. Una visión multidisciplinar". Editorial Tirant lo Blanch, Valencia 2011. ISBN 978-84-9004-085-0

BOIX PALOP A. *“Las medidas para la presencia equilibrada de mujeres y hombres en cargos representativos capítulo sexto. Comentarios a la Ley orgánica 3/2007 de 22 de marzo para la igualdad efectiva de mujeres y hombres”*. Editorial la Ley, Madrid 2008. ISBN 978-84-9725-886-9

CHICANO JAVAVUJO E. *“Algunas reflexiones sobre paridad”*

MONERO ATIENZA. Reflexiones críticas sobre igualdad de género a raíz del proyecto de Ley orgánica para la igualdad entre mujeres y hombres aprobada el 21 de diciembre de 2006.

Dictamen del Comité Económico i Social Europeu sobre la Proposta de Reglament del parlament i el Consell pel que es crea un Institut Europeu d'Igualtat de Gènere.

Recomanació Rec (2003) 3 del Comitè de Ministres als Estats membres sobre participació equilibrada de les dones i els homes en els processos de presa de decisió en els àmbits polític i públic adoptada el 12 març 2003 a Estrasburg.

5.2. JURISPRUDÈNCIA

STC 119/2002 de 20 de maig [RTC 5116/1998]

STC 114/1992 de 14 de setembre [RTC 1409/1889, 598/1991 i 2007/1991]

STC 49/1982 de 14 de juliol [RTC 37267/1981]

STC 103/2008 d'11 de setembre [RTC 5707/2008]

STC 242/1993 de 14 de juliol [862/1990]

STC 24/1990 de 15 de febrer [RTC 2.552/1989 i 2.573/1989]

STC 10/1983 de 21 de febrer [RTC 144/1982]

STC 5/1983 de 4 de febrer [RTC 374/1981]

STC 71/1989 de 20 d'abril [RTC 1989/71]

STC 18/1984 de 7 de febrer [RTC 475/1982]

STC 193/1987 de 9 de desembre [RTC 385/1986]

STC 18/1984 de 7 de febrer [RTC 475/1982]

STC 23/1987 de 23 de febrer [RTC 878/1984]

STC 236/2007 de 7 de novembre [RTC 1701/2001]

STC 51/1984 de 25 d'abril [RTC 520/1983]

STC 13/2009 de 19 de gener [RTC 4057/2005]

STC 3/1983 de 25 de gener [RTC 222/1982]

STC 3/2007 de 15 de gener [RTC 1178/2004]

STC 127/1987 de 16 de juliol [RTC 416/1986]

STC 216/1991 de 14 de novembre [RTC 1844/1988]

STC 128/1987 de 16 de juliol [RTC 1123/1985]

5.3. LEGISLACIÓ

Constitució Espanyola de 1978 (BOE n° 311, 29-12-1978. Pàg. 23015-29339.)

Llei Orgànica 3/2007, de 22 de març, per a la igualtat efectiva de dones i homes. (BOE N° 71, de 23-3-2007 Pàg. 1515-1548.)

Llei Orgànica de Règim Electoral General (BOE n° 147, 20-06-1985. Pàg. 12611-12645)

Llei Orgànica 6/2002 de 27 de juny dels Partits Polítics (BOE n° 154, 28-06-2002 de junio de Pàg. 23600-23607)

LO 3/1984 de 26 de març reguladora de la iniciativa popular (BOE n° 74 27-03-1984)

LO 2/1980 de 18 de gener reguladora de les diferents formes de referéndum (BOE n° 20 23-01-1980)

LO 4/2001 DE 14 de noviembre reguladora del dret de petició (BOE n° 272, 13-11-2001 pàg. 41367-41370.)

LO 5/1995 del tribunal jurat (BOE n° 275, de 17-11-1995)

LO 6/2002 de 26 de juny dels partits polítics (BOE nº 154 28-06-2002 p. 23600-23607)

Llei Orgànica 7/1985 reguladora de les bases de règim local (BOE nº 80 de 03-04-1985)

Conveni Europeu de Drets Humans (BOE nº 243, 10-10-1970. Pàg. 23564-23570.)

Conveni sobre l'eliminació de tota forma de discriminació contra la dona (BOE nº 69 21-04-1984 p. 7715-7720)

Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics. (BOE, nº 103, 30-04-1977, pàg. 9337-9343).

Carta de Drets Fonamentals de la Unió Europea. DOUE nº83 de 30 de març de 2010, pàg. 389 a 403.

Tractat de la Unió Europea (DOUE nº 83, de 30 de març de 2010, pàg. 13-46.)

Tractat del Funcionament de la Unió Europea (DOUE nº 83, de 30 de març de 2010, pàg. 47-199.)

Directiva 97/80 CE sobre la inversió de la càrrega de la prova en supòsits de discriminació per raó de sexe

Conveni dels drets polítics de la dona (BOE nº 97 23-04-1974)

